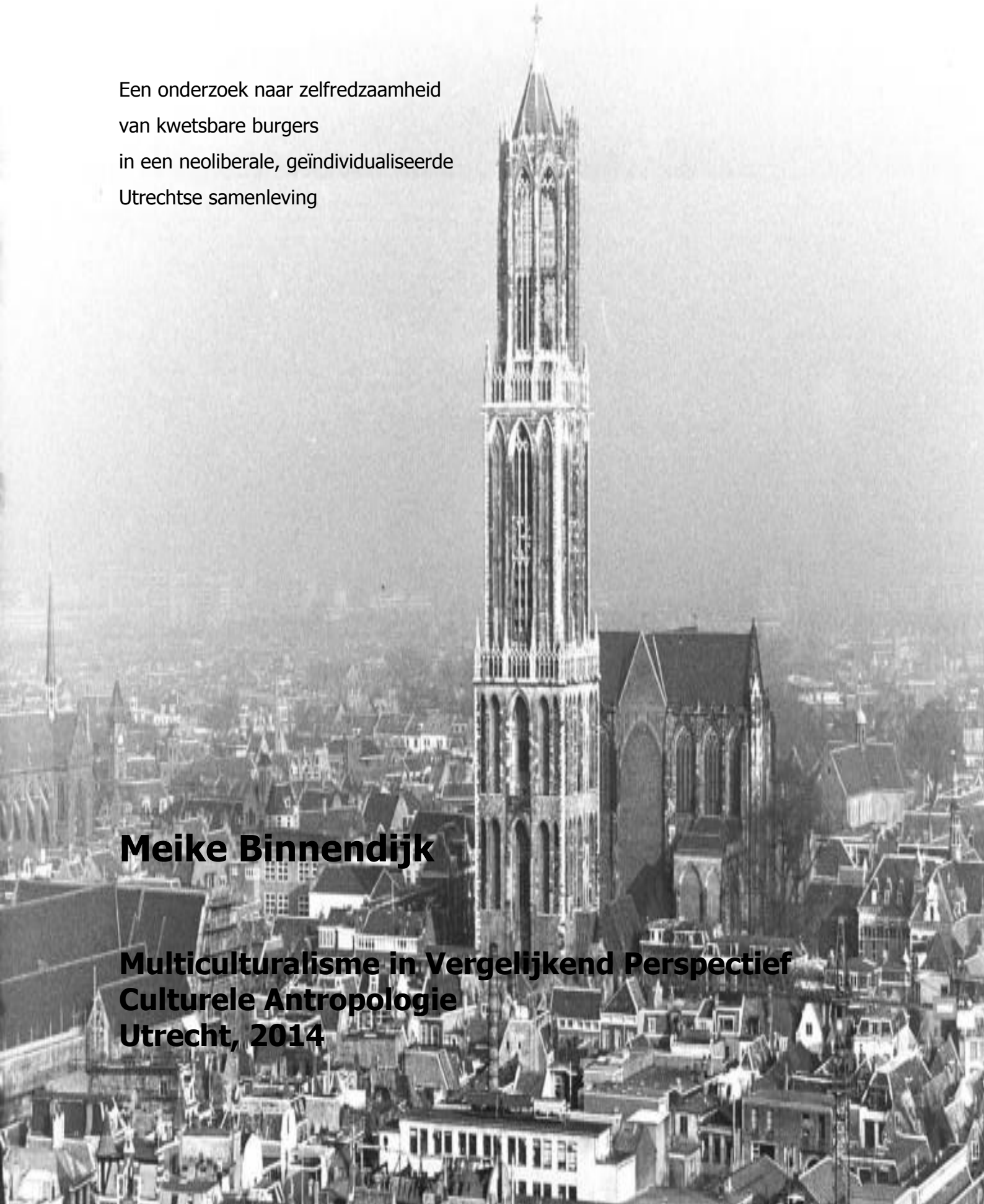

Participeren gaat niet vanzelf

Een onderzoek naar zelfredzaamheid
van kwetsbare burgers
in een neoliberale, geïndividualiseerde
Utrechtse samenleving

Meike Binnendijk

**Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief
Culturele Antropologie
Utrecht, 2014**

Omslagfoto: Utrecht 1982

Bron: ANP Historisch Archief Community. www.anp-archief.nl

Participeren gaat niet vanzelf

Een onderzoek naar zelfredzaamheid van kwetsbare burgers in een neoliberale, geïndividualiseerde Utrechtse samenleving.

Universiteit Utrecht

M.K. (Meike) Binnendijk
Meike.binnendijk@gmail.com
+3181487958
Student nr: 3402428
Culturele Antropologie
Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief,
Universiteit Utrecht

Begeleider: Rutger-Jan Scholtens
Utrecht, Augustus 2014

“Human vulnerability and uncertainty is the foundation of all political power”

(Bauman, 2012:122)

Inhoud

Voorwoord	6
Inleiding	7
1. Veranderingen verzorgingsstaat Nederland.	11
1.1 De verzorgingsstaat vanaf 1945.....	11
1.2 De verzorgingsstaat jaren 1990	12
1.3 De verzorgingsstaat jaren 2000	13
1.4 De verzorgingsstaat jaren 2010	14
1.5 Individualisme en zelfredzaamheid binnen de huidige samenleving.	15
1.6 Vernieuwend Welzijnsbeleid Utrecht	17
1.7 De decentralisaties die nog gaan komen.	18
2. Participatiesamenleving in Utrecht: Vernieuwend Welzijn.	21
2.1 De dualiteit van structuur en <i>agency</i>	22
2.2 Een omslag voor burgers.	24
2.3 Een omslag binnen het publieke domein.	27
2.4 De participerende burger.....	29
3. Participatiesamenleving in een fluïde tijd.	32
3.1 Fluïde samenleving en sociale ongelijkheid.....	33
3.2 Buurt als meetinstrument voor sociaal kapitaal.	35
3.3 Netwerk versterkt zelfredzaamheid.	36
3.4 De begrensdheid van sociaal kapitaal.....	38
3.5 Mentaliteitsverandering naar de verantwoordelijke burger.	40
4. De kloof tussen beleid en praktijk	44
4.1 Meer participeren in minder publieke ruimten	45
4.2 Kloof welzijnswerk en marktwerking.....	47
Conclusie	51
Literatuur	54
Bijlagen	59
1. Reflectie	59
2. Samenvatting	61
3. Overzicht informanten.....	623

Voorwoord

Toen ik na het behalen van mijn bachelor Culturele Antropologie een half jaar 'over' had heb ik deze tijd opgevuld door stage te lopen bij Stichting Utrecht Cares, een stichting die zich inzet om jonge mensen meer vrijwilligerswerk te laten doen, want er zijn genoeg mensen die een paar extra handen kunnen gebruiken. Tijdens deze stage kwam ik voor het eerst echt in aanraking met maatschappelijke organisaties en werd me langzaam zichtbaar wat er voor kwetsbare mensen wordt geregeld en belangrijker nog, wat kwetsbare mensen nodig hebben omdat zelf niet over de nodige middelen beschikt wordt. Vrij snel werd me duidelijk dat er veel binnen de welzijnssector op het punt stond te veranderen. Van verschillende kanten kreeg ik mee hoeveel verwarring hierover bestond. Wat gaat de verandering van de AWBZ naar de WMO precies inhouden, wie kan zijn baan wel behouden en wie niet, kan de nodige hulp nog geboden worden? Deze onduidelijkheid, en gevoel van onvrede dat naar voren kwam bij zowel kwetsbare mensen als mede bij de welzijnswerkers zijn een eerste aanleiding geweest om verder in dit onderwerp te duiken. Verwarring, onzekerheid en onstabiliteit zijn steeds vaker hoekstenen voor de maatschappij waarin we leven. Ook binnen de master Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief kwamen deze thema's geregeld voorbij voor het duiden van hedendaagse veranderingen waaraan we worden blootgesteld. Hierdoor is mijn nieuwsgierigheid verder geprikkeld om invloeden hiervan te bestuderen tijdens mijn veldwerk.

Graag neem ik hier de ruimte om iedereen te bedanken voor zijn of haar medewerking aan de totstandkoming van mijn onderzoek. Ik ben erg dankbaar voor iedereen die tijd vrij heeft gemaakt om met mij te spreken, zonder jullie hulp had ik het nooit gekund! Daarnaast wil ik mijn begeleider vanuit de master Multiculturalisme in Vergelijkend Perspectief, Rutger-Jan Scholtens hartelijk bedanken voor al zijn feedback, ik heb de begeleiding als zeer prettig ervaren. Ook wil ik de andere docenten van de opleiding bedanken voor de inzichten die ze mij het afgelopen jaar hebben aangereikt.

Inleiding

“Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar leven en omgeving.” (Troonrede, 17 september 2013)

De participatiesamenleving, de doe-democratie, sociaal doe-het-zelven, actief burgerschap, geef het een naam, één ding is zeker: er zijn grootse veranderingen gaande binnen de Nederlandse samenleving. Meerdere processen die de afgelopen decennia in gang zijn gebracht, zorgen ervoor dat momenteel aan de vooravond gestaan wordt van een grootscheepse herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat. Er gaan decentralisaties plaatsvinden die verantwoordelijkheden in het sociale domein van het rijk naar de gemeenten gaan voeren (van de AWBZ naar de WMO), en een steeds groter beroep wordt op de verantwoordelijkheid van burgers gedaan voor zorg, werk en bestaanszekerheid. De eigen kracht van burgers in de samenleving moet zorgen voor lagere (zorg) kosten en een groter beschikbaar maatschappelijk potentieel (Putters, 2014).

Januari 2015 –het moment van de decentralisaties- ligt nog in het verschiet, augustus 2013 ligt al even achter ons. Dit was het moment waarop het Vernieuwend Welzijn Utrecht werd ingevoerd en grote veranderingen werkelijkheid werden voor werknemers (sociaalmakelaars)- en gasten (kwetsbare burgers) van de welzijnsorganisaties in de gemeente Utrecht. Het Vernieuwend Welzijn Utrecht is een voorbeeld van de vernieuwde weg die de neoliberale overheid is ingeslagen onder de noemer participatiesamenleving, zoals deze op de eerste Troonrede van Koning Willem Alexander op 17 september 2013 genoemd werd. De verzorgingsstaat wordt niet afgeschaft, maar een andere verdeling van collectieve en individuele verantwoordelijkheden worden van burgers verwacht waarbij een beroep wordt gedaan op individuele zelfredzaamheid.

Mondiale ontwikkelingen hebben de laatste decennia de Nederlandse- en vele andere samenlevingen veranderd van een stabiele naar een flexibele samenleving die gericht is op het behalen van individuele winsten (Bauman, 2012). Structuren en middelen van de overheid richten zich steeds meer op hen die mobiel, beweeglijk en machtig zijn. Minder aandacht is er voor de invloeden van deze transformaties, zoals ‘de participatiesamenleving’, op hen die minder mobiel en niet machtig zijn binnen een samenleving. Om dat meer aan het licht te brengen heb ik bij het uitvoeren van mijn onderzoek gekeken naar de invloeden van het verder terugtrekken van de

overheid uit de samenleving op kwetsbare burgers in Utrecht. De participatiesamenleving gaat uit van de eigen kracht van het individu, en veronderstelt zelfredzaamheid van haar burgers. Echter, is deze aanpak realistisch bekeken ook haalbaar voor burgers die minder zelfredzaam zijn; burgers zonder sociaal netwerk, met weinig macht en middelen? Is het realistisch te veronderstellen dat burgers in een snel groeiende netwerk- en informatiemaatschappij tijd hebben om voor anderen te kunnen zorgen? De centrale vraagstelling luidt dan ook: *Op welke manier heeft het Vernieuwend Welzijn Utrecht –dat uitgaat van de eigen kracht van het individu én ‘samenredzaamheid’ van burgers binnen een individualistische samenleving– invloed op de zelfredzaamheid van kwetsbare burgers in Utrecht Zuid/ Zuidwest?*

Om antwoord op deze vraag te krijgen is veldwerk verricht van februari tot mei 2014 in Utrecht-Zuid en Utrecht-Zuidwest bij welzijnsorganisaties (buurthuizen en speeltuinen) van Doenja Dienstverlening en Vooruit. De twee voornaamste plekken waar ik mijn informanten heb ontmoet zijn Buurtcentrum Hart van Hoograven (Vooruit) en speeltuin Anansi in Kanaleneiland (Doenja Dienstverlening). Op deze locaties- en een aantal anderen¹- heb ik met zowel sociaalmakelaars² als buurtbewoners gesproken over de invoering van het Vernieuwend Welzijn Utrecht, en de invloeden daarvan op zelfredzaamheid en het welzijnswerk in Utrecht. Buiten de organisatiestructuur om heb ik op de man af contact gezocht met sociaalmakelaars en hen gevraagd of zij bereid waren te vertellen over de veranderingen die sinds augustus 2013 zijn doorgevoerd. Vervolgens heb ik contact gezocht met buurtbewoners die aanwezig waren bij deze buurthuizen of speeltuinen. Om tot een zo goed mogelijk totaalbeeld te komen heb ik tevens twee gemeenteraadsleden kunnen spreken vanuit de PvdA en D66; daarnaast heeft een wijkraad-lid van Utrecht Zuidwest voor nuttige informatie gezorgd. Andere benaderde politici gaven helaas geen gehoor.

Voor het verzamelen van data is gebruik gemaakt van data triangulatie. Ik heb gebruik gemaakt van interviews, informele gesprekken, document-analyse, observeren en het volgen van een debat- en intervisiemiddag³. De onderzochte populatie is niet eenduidig en verschilt onder andere in leeftijd, etniciteit, en geslacht. De gemeenschappelijke noemer van mijn informanten betreft dat iedereen verbonden of betrokken was bij een van de welzijnsorganisaties. Dit kan als werknemer –sociaalmakelaar- zijn geweest, of als bezoeker, buurtbewoner. Ik heb er bewust voor

¹ Buurtcentrum Sterrenzicht, buurttuin de Zandloper, Huis voor de buurt ‘Hart van Noord’, Het Zand Leidsche Rijn, Speeltuin de Boogh, Buurthuis Kanaleneiland Zuid.

² Het sociaalmakelaarschap is gericht op het versterken van het zelf organiserend vermogen van het collectief en het zelf organiserend vermogen van individuen om zo zoveel mogelijk zelf bij te dragen aan de civil society.

³ Debat: ‘Pijn en Plezier van Actiefburgerschap’ 12 maart 2014: met o.a. hoogleraar Evelien Tonkens, en onderzoeker Nico de Boer als sprekers; Intervisiemiddag ‘Cultuurverandering in de Zorg: discussiemiddag met antropologen die werkzaam zijn in de zorg- en welzijnssector, over hoe om te gaan met de toekomstige veranderingen in de zorg en welzijnssector.

gekozen zo min mogelijk onderscheid in etnisch/ culturele verschillen te duiden, omdat dit minder relevant was voor dit onderzoek. Mijn focus lag op het spreken van of over kwetsbare burgers uit de samenleving, dit kan iedereen zijn, ongeacht leeftijd, herkomst of gender. Echter kan niet achterwegen gelaten worden dat in de maatschappelijke onderklasse nog vaak een meerderheid bestaat uit etnische minderheden.

Tijdens het onderzoek heb ik gebruik gemaakt van een nieuwe vorm binnen de toegepaste antropologie: *Public Anthropology*. In plaats van een oplossing aan te reiken (of zoals het vroeger ging, op te leggen), heb ik geprobeerd in samenwerking met mijn informanten antwoord op mijn vragen te krijgen. Door samen te werken en in dialoog te gaan, kan een bredere conceptie voor het menselijk begrip ontstaan (Lassiter, 2012). *Public anthropology* heeft niet enkel een academische bijdrage als doeleinde, maar is tevens geschikt voor een breder publiek (Lamphere, 2004), zodat ook organisaties en beleidsmakers ten gehore kunnen komen van de uitkomsten van het verrichte onderzoek en mogelijk tot actie overgegaan kan worden. De samenvatting van deze scriptie wordt daarom ook opgestuurd naar geïnteresseerde partijen.

De scriptie behelst vier hoofdstukken waar empirie en theorie samengebracht worden in de beantwoording van de centrale vraagstelling. Het eerste hoofdstuk leent zich om een beeld te schetsen van de ontwikkelingen van de Nederlandse verzorgingsstaat en spits daarbij toe op het Vernieuwend Welzijn Utrecht en blikt uiteindelijk vooruit op de toekomstige decentralisaties. Het tweede hoofdstuk richt zich op de participatiesamenleving en de verandering in structuur die dit met zich mee heeft gebracht. De dualiteit tussen structuur en *agency* (Giddens, 1984) en de invulling van normen en waarden door burgers in het publieke domein komen hier aan bod. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met de noodzaak tot meer verantwoordelijke burgers wil de nieuwe structuur vruchten afwerpen. In het derde hoofdstuk wordt bij de analyse van de participatiesamenleving een spanningsveld zichtbaar dat door de veranderde structuur is ontstaan. Dit spanningsveld ontstaat door de kracht van het liberalisme en haar focus op individueel handelen, en de participatiesamenleving die juist veronderstelt voor elkaar, het collectieve welzijn te zorgen. Een mentaliteitsverandering naar een actieve en verantwoordelijke burger wordt door de overheid verlangd, maar door gebrek aan sociaal kapitaal kan lang niet elke burger hieraan voldoen. Het laatste inhoudelijke hoofdstuk beschrijft de kloof die vervolgens ontstaat doordat tevens veel onduidelijkheid heerst tussen wat de overheid verlangt, en wat burgers willen en kunnen doen voor elkaar. De invloed van het liberalisme, de forse bezuinigingen en een focus op marktwerking lijkt te

doen vergeten waarom welzijnsorganisaties in de wereld zijn gebracht: het ondersteunen van kwetsbare burgers.

In de conclusie worden deze hoofdstukken samengebracht tot een beantwoording op de hoofdvraag, en wordt stil gestaan bij de haalbaarheid voor zelfredzaamheid van kwetsbare burgers in de participatiesamenleving zoals deze nu door de overheid wordt verondersteld.

1. Veranderingen verzorgingsstaat Nederland.

Het doel van de verzorgingsstaat, zoals zij is opgebouwd na de Tweede Wereld Oorlog, is het bieden van sociale zekerheid in geval van arbeidsongeschiktheid, werkloosheid, ouderdom, gezondheidszorg, onderwijs, volkshuisvesting en armoedebestrijding (Engelen et al., 2007). Deze maatschappijvorm staat garant voor het collectieve sociale welzijn van haar burgers (Veen, 1999). De verzorgingsstaat is een product van een historisch proces van ontwikkelingen om het welzijn van mensen te organiseren. Aan bovengenoemde doelstelling ligt ook een bepaald normen- en waardenpatroon ten grondslag. De waarden bestaan uit solidariteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid; men dient betrokken te zijn met het lot van een ander. De normen bestaan uit wederkerigheid en het moderne arbeidsethos; een ieder dient naar vermogen zijn steentje bij te dragen in de kosten voor het onderhouden van de samenleving (Veen, 1999). De verzorgingsarrangementen die de verzorgingsstaat biedt, zijn dus niet vrijblijvend.

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het doel van de verzorgingsstaat in de loop der jaren lijkt te veranderen van een middel om zelfredzaamheid te vergroten en ongelijkheid te verkleinen, naar een instrument dat enkel minimale hulpmiddelen biedt en uitgaat van de zelfredzaamheid van haar burgers.

1.1 De verzorgingsstaat vanaf 1945

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de Nederlandse overheid het “bestrijden van onaanvaardbare vormen van ongelijkheid en het creëren van gelijke kansen voor alle burgers” (Snel & Engbersen, 1999) op bovengenoemde criteria als doelstelling. Al snel volgen regelingen als AOW, WW, en AWW. De focus (van de overheid) lag op opvoering van productiviteit om het land op te bouwen. Eind jaren 1960 leek het gezien de groeiende welvaart passend om mensen die afhankelijk waren van een uitkering toch iets te gunnen: de sociale zekerheid werd op touw gezet door de ontwikkeling van de Ziektewet en de WAO (Gulden, 2014).

In de jaren 1970 zorgt een toename van secularisatie voor het verder afbrokkelen van de verzuiling, wat al enige tijd opgang was gekomen (Schuyt 1991). In deze periode ontstaat door de groeiende welvaart meer vraag naar immateriële aangelegenheden, waardoor de uitbreiding van de welzijnssector, medische hulp, en subsidies zich snel ontwikkelt. In 1975 gaat 50% van de uitgaven van de staat op aan welzijnssegmenten (Lechner, 2008:178). Net wanneer de verzorgingsstaat op zijn top is, beginnen de eerste breuken zichtbaar te worden: de economische groei begint af te nemen en werkloosheid neemt toe, met als gevolg een groter beroep op de sociale verzekeringen en

uitkeringen (Engelen et al. 2007:12). Een vijfde van de samenleving ontvangt midden jaren 1970 een uitkering (Lechner, 2008:178).

De uitkristallisering van democratisering, de groei van ontzuiling en technologische vooruitgang -wat tot minder vraag naar laaggeschoolde arbeid leidt- en de oliecrisis in 1973, zorgt voor een mate van economische kwetsbaarheid en sociale instabiliteit van de samenleving. Mondiale druk neemt toe op de altijd open Nederlandse economie (Lechner, 2008) en verschillen tussen arm en rijk worden eind jaren 1970 groter (Snel & Engbersen, 1999: 272). Gevolgen van deze veranderingen zijn hogere sociale premies, hogere loonkosten, en meer werkloosheid. Steeds meer komt een gevoel van eigenbelang voor het individu naar voren en ging men meer eisen stellen aan behoeften, gevoed door een gevoel van vrijheid en oneindige mogelijkheden, die voorheen nauwelijks als behoeften waren onderkend (Schuyt, 1991:9).

Erving Goffman publiceert aan het einde van de jaren 1950 al dat afhankelijkheid van langdurige zorg en voorzieningen leidt tot een toenemende passiviteit en afhankelijkheid (Gulden, 2014). De ambitie vanuit de overheid om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke en persoonlijke ontplooiing, heeft (helaas) de drempel voor veel mensen verlaagd om eerder gebruik te maken van een uitkering. Tussen 1976 en 1984 verviervoudigt de werkloosheid; de zorgkosten reisden hiermee de pan uit, en aan het eind van deze periode werkt nog minder dan 50% van de volwassenen binnen de beroepsbevolking (Lechner, 2008). Druk op lonen, inflatie, hoge welvaartsuitgaven en werkloosheid komen tegelijk op, waardoor de verzorgingsstaat niet meer op deze manier houdbaar is. Ze moet rigoureus aangepast worden. Midden jaren 1980 worden inkomens en uitkeringen bevroren. De 'kaasschaafmethode' haalt al het 'vet' weg bij volksgezondheid, volkshuisvesting, de welzijnssector, onderwijs en arbeidsbemiddeling (Schuyt, 1991).

1.2 De verzorgingsstaat jaren 1990

Om te compenseren voor de (te grote) uitgaven experimenteert de overheid in de jaren 1990 met nieuwe vormen van marktwerking, vraaggericht werken en professioneel management. De inkomensongelijkheid neemt in deze jaren verder toe (Snel en Engbersen, 1999).

Door toename van mondialisering verliezen nationale grenzen steeds meer aan belang (Beck, 2003). Het wordt makkelijker voor zaken en kapitaal om grenzen te overschrijden, wat meer internationale concurrentie tussen verzorgingsstaten tot stand brengt. Competitie tussen landen wordt groter waardoor regels en kosten zo veel mogelijk naar beneden worden afgerond om voor bedrijven zo aantrekkelijk mogelijk te blijven. Socioloog Frank Lechner benadrukt dit door middel van volgend citaat: *“As global competition intensified and markets integrated, capital gained at the*

expense of labor, further constraining domestic demands for welfare" (Lechner, 2008: 182). De rol die de staat vervult als vormgever van het sociaaleconomisch leven en beschermer van kwetsbare groepen wordt minder; de staat begint zich terug te trekken uit de samenleving.

Het klassenkarakter van de samenleving, welke eerst door Marx en later genuanceerder door Weber beschreven werd, lijkt verloren te gaan. Het idee dat de maatschappij uit verschillende klassen zou bestaan -waarbij klasse bepaald wordt door de economische relatie ten opzichte van de markt- wordt steeds moeilijker te onderscheiden (Snel & Engbersen 1999: 264). De postmoderne gedachte groeit dat sociale ongelijkheid komt door eigen handelen, en individuele keuzes. Bij de groei van kapitalistische systemen en de daarmee toenemende welvaart is een grotere nadruk komen te liggen op consumptie in plaats van productie- wat in de tijd van Marx van belang was. Het liberalisme begint te overheersen. Zij gaat ervan uit dat er geen klasse verschillen meer zijn, enkel individuele verschillen tussen mensen, die voortvloeien uit talenten en prestaties (Snel & Engbersen, 1999:270). Postmodernistische sociale theorievorming gaat in op de individualisering. Het idee is dat burgers zelfbewust vormgeven aan hun levensplanning. Sociale ongelijkheid is volgens deze visie geen collectief gedeeld en ervaren verschijnsel meer, maar het gevolg van individuele stappen op het levenspad (Snel & Engbersen, 1999: 270).

1.3 De verzorgingsstaat jaren 2000

Wanneer het nieuwe millennium zijn intreden heeft gedaan gaat het maatschappelijk debat in Nederland steeds meer over de veranderingen van de verzorgingsstaat die noodzakelijk zijn, gecombineerd met het oog op de multiculturele samenleving en een verder intreden van de Islam in Westerse landen.

In 2002 komt een einde aan Paars⁴, welke vooral in de begin jaren 1990 voor een kleine economische groei zorgde. 2002 is het jaar van de snelle opkomst en de dood van Pim Fortuyn, gevolgd door politieke instabiliteit. De 26 zetels die de Lijst Pim Fortuyn verkreeg laten zien dat er een aanzienlijk kiezerspotentieel aanwezig is aan de rechterzijde van de VVD (Houtman, 2012). Dit blijkt ook wanneer Geert Wilders zijn intrede in de Tweede Kamer heeft in 2006. In de jaren die volgen komt steeds meer aandacht te liggen bij eurosceptis en thema's als veiligheid (tegen terrorisme en Islam) en (beperking van) migratie (parlement.com, 2013). Nederland is niet de enige; in meerdere Europese landen boeken rechts electorale partijen successen. Er lijkt een tweestrijd gaande tussen 'rechts' populisme en de linkse tegencultuur die voortkomt uit de jaren zestig en

⁴ Paars refereert naar regeringscoalities die zijn samengesteld uit liberale en sociaaldemocratische partijen. Zoals kabinet Kok (1, en 2) bestaande uit PvdA, VVD en D66.

meer streeft naar een algemene sociale gelijkheid (Houtman, 2012). Verder lijkt de persoon achter de politicus meer van belang te worden. Dit wordt vaak geassocieerd met de-ideologisering en personalisering van politiek.

1.4 De verzorgingsstaat jaren 2010

In de huidige Nederlandse politiek heeft rechts de overhand en wordt zij gesteund door de PvdA, die volgens critici inmiddels veel van haar idealen heeft verloren (Heertje, 2014); de grote daling na de gemeenteraadsverkiezingen bij de PvdA in veel steden is daar een teken van⁵.

De politiek heeft zijn houvast gevonden in het neoliberalisme, waarbij uitgegaan wordt van de kracht van het individu en ingespeeld wordt op de verantwoordelijke burger die in staat is voor zichzelf op te komen (Trnka & Trundle, 2014). Tegenwoordig wordt naar verantwoordelijkheid gerefereerd als een set van specifieke technieken die een persoon dient te beheersen in relatie tot de overheid en de maatschappij. 'Verantwoordelijkheid' en 'een verantwoorde burger' zijn *buzz* woorden van het liberale gedachtengoed. Individuele autonomie en keuze zijn middelen waarmee verantwoordelijkheid wordt vastgesteld en uitgegaan wordt van de eigen kracht (agency) en empowerment van burgers (Trnka & Trundle, 2014: 138).

Het top-down doorgevoerde doel van de verzorgingsstaat om de zelfredzaamheid van burgers te versterken door middel van het bieden van verzorgingsarrangementen, lijkt plaats te maken voor de huidige maatschappelijke veranderingen waar uitgegaan wordt van de zelfredzame burger die beschikt over voldoende eigen handelingsvermogen.

De recente invoering van de participatiesamenleving past goed binnen het plaatje van de zelfredzame burger. De ontwikkelingen in de richting van de participatiesamenleving zijn echter niet nieuw. Zoals hierboven aangegeven wordt sinds midden jaren 1980 gekort op de verzorgingsstaat zoals die na de Tweede Wereldoorlog is opgebouwd. Door een toenemende liberale insteek in combinatie met de economische crisis die in 2007 zijn inslag vond, wordt er tegenwoordig gesproken van een culturele en structurele omslag die een beroep doet op de onafhankelijkheid en individueel participeren van burgers. Dit zien we terug door de bezuinigingen die worden doorgevoerd, met name binnen de zorg- en welzijnssector. Nederland is ook hierin geen uitzondering. In 2010 verkondigde de Britse premier Cameron het idee van de 'Big Society', een culturele omslag waarbij mensen in hun dagelijks leven niet meer naar officiële (overheid) instanties gaan voor hun problemen, maar waar mensen zich sterk genoeg voelen om zichzelf en hun gemeenschap eigenhandig te helpen (Kisby 2010, Pattie & Johnson 2011). Het idee van deze Big Society,

⁵ De PvdA is in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam niet meer de grootste partij. Ook in Utrecht leverde de partij flink in. (<http://www.nu.nl/gemeenteraadsverkiezingen/3730563/pvda-verliest-in-vier-grootste-steden.html>)

vergelijkbaar met de Nederlandse participatiesamenleving, is dat burgers weer naar elkaar omkijken, eigen verantwoordelijkheid nemen en zich opstellen als een actieve burger binnen haar maatschappij (Pattie & Johnson 2011). Het gedachtengoed van de 'Big Society' past goed bij de neoliberale overheid die Nederland tegenwoordig kent; toenemende nadruk op individuele keuze en vrijheid, vertrouwen in de marktwerking die het sociale leven leidt, en deregulatie en privatisering (Trnka & Trundle, 2014) zijn dan ook bekende aspecten die de overheid tegenwoordig aanprijst. Het is de ambitie van de overheid burgers te prikkelen zelf te kijken wat nog wel mogelijk is, voordat in een afhankelijke positie van de staat gevallen wordt. Dit komt duidelijk naar voren in de uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn Utrecht⁶ waarbij veelvuldig gesproken wordt over de eigen kracht van burgers en het doel voor welzijnswerkers te kijken naar wat men nog wel kan. Hiermee wordt dus gehoor gegeven aan wat Goffman eind jaren 1950 al had gezien (Gulden, 2014): dat langdurige zorg leidt tot meer passiviteit en afhankelijkheid.

Het terugtrekken van de overheid en de grotere verantwoordelijkheid van het individu, zal volgens Rutte II de eigen kracht van burgers versterken. "De kracht zit in de mensen zelf", zo laat premier Rutte weten tijdens de Willem Dreeslezing (Sommer, 2013), waarbij hij stelt dat de participatiesamenleving reeds bestaat. "Mensen nemen zaken in hun omgeving in eigen hand. Niet omdat het moet, maar omdat het kan en omdat ze het willen. Ik vind dat een positieve ontwikkeling. En mijn stelling is dat de politiek eerder bij die ontwikkeling achterloopt dan er de aanjager van is" (Du Pré, 2013).

De overheid biedt steeds minder sociale zekerheid en staat minder garant voor het collectieve welzijn, zoals dit na de Tweede Wereld Oorlog is opgesteld als doel van de verzorgingsstaat. In ruil voor mindere diensten, verwacht de staat meer solidariteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid dan ooit te voren van haar burgers.

1.5 Individualisme en zelfredzaamheid binnen de huidige samenleving.

Tijdens dit onderzoek is voornamelijk aandacht besteed aan hoe de verandering naar meer zelfredzaamheid voor het individu én het collectief van invloed is op de meest kwetsbare leden van de samenleving. Kwetsbare leden van de samenleving zijn mensen die weinig mobiel zijn, doordat ze oud, ziek of gehandicapt zijn, er sprake is van een multi-problematiek, en/of laag op de sociaal economische ladder wordt gestaan. Immobiel zijn staat gelijk aan machteloosheid en machteloosheid heeft een negatieve invloed op de zelfredzaamheid van mensen doordat ze niet in

⁶ Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn Utrecht is te lezen op de website van gemeente Utrecht.

de mobiele en flexibele maatschappij mee kunnen draaien. Onder kwetsbare burgers vallen mensen die er over het algemeen alleen voor staan. Dit kan door verschillende redenen ontstaan zijn; ouderen verliezen hun partner, echtparen raken in scheiding, of bijvoorbeeld (migranten) vrouwen vereenzamen doordat hun man werkt en de familie ver weg woont. De kwetsbaren onder deze mensen hebben regelmatig slechts een beperkt sociaal netwerk om op terug te vallen wanneer er zich problemen voordoen. Met andere woorden, kwetsbare burgers zijn burgers die niet op een volwaardige manier deel uitmaken van de samenleving (Regenmortel, 2010).

In een samenleving waar kwetsbare mensen er steeds vaker alleen voor staan, bestaat het risico om uitgesloten te worden- in sociaal isolement te raken. Het risico van uitgesloten raken, of zijn, wordt door Nancy Scheper-Hughes (2002) beschreven. In haar artikel 'Bodies that Don't Matter' maakt ze duidelijk dat wanneer er een ramp gebeurt (in dit geval de extreme hittegolf in Chicago 1995), de meeste slachtoffers onder de geïsoleerde, kwetsbare en arme burgers vallen. In Chicago, een grote stad waar veel sociale ongelijkheid heerst, waren het voornamelijk de ouderen die alleen woonden en arme burgers die zelf niet sterk en mobiel genoeg waren om de ramp te overwinnen. Aan het aantal dode lichamen na de hittegolf werd pijnlijk zichtbaar dat de kwetsbare leden van de samenleving in veel grotere getalen de ramp niet hadden overleefd. Tot aan de ramp hadden gemeenten en sociale diensten de risico's van sociaal isolement en nooit erkend (Scheper-Hughes 2002).

Dit voorbeeld geeft aan dat de minst mobiele, de minst machtige in een samenleving, de hardste klappen krijgen wanneer er zich een ramp voordoet die iedereen raakt in een samenleving. In de geïndividualiseerde samenleving is de kans groot dat de meest kwetsbaren uit de samenleving de hardste klappen zullen krijgen in tijden van crisis. Dit sluit aan bij Bauman (2012) en zijn theorie over *liquid modern time*. Deze theorie gaat in op intermenselijke relaties in de huidige flexibele netwerksamenleving waarbinnen alles snel veranderbaar en onstabiel is geworden. Mensen die mobiel en flexibel genoeg zijn om zich (op een sociaal maatschappelijke ladder) te verplaatsen hebben beschikking over middelen en dus macht. Deze groepen zullen als eerste successen behalen. Zij die geen macht en middelen tot hun beschikking hebben zijn hierdoor niet flexibel en blijven (lokaal) gebonden. Ook Castells (2008) spreekt hierover door aan te geven dat alleen zij die een bijdrage kunnen leveren aan de maatschappij, toegang hebben tot de maatschappij; wie dit niet kan, wordt uitgesloten. Hier zal ik later in deze scriptie verder op ingaan.

Om te zien hoe economisch en politieke veranderingen in de Nederlandse samenleving uitwerking hebben op de meest kwetsbare mensen, heeft dit onderzoek plaats gevonden bij buurthuizen en speeltuinen in Utrecht. Kortom, bij welzijnsorganisaties die opgericht zijn om ondersteuning te

bieden aan kwetsbare mensen. In het volgende deel zal kort ingegaan worden op hoe de vraag naar meer verantwoordelijkheid, -de cultuuromslag naar de participatiesamenleving- concreet haar uitvoering vindt in de maatschappij, toegespitst op welzijnsorganisaties en haar bezoekers.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in Utrecht waar vanaf 2013 binnen de welzijnsorganisaties grote veranderingen hebben opgetreden, welke beschreven staan in de Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn Utrecht⁷. Hieronder zal uiteengezet worden wat het Vernieuwend Welzijn Utrecht inhoudt.

1.6 Vernieuwend Welzijnsbeleid Utrecht

De werkmethode van het Vernieuwend Welzijn Utrecht heeft in januari 2013 haar intrede gehad, de herstructurering van de welzijnsorganisaties vond in augustus 2013 plaats. De drie grote welzijnsorganisaties van Utrecht, Doenja Dienstverlening, Portes en Cumulus, zijn sinds augustus 2013 herverdeeld over vijf clusterorganisaties (makelorganisaties): Me'kaar, Vooruit, Welzaam, Doenja Dienstverlening en Wijk & Co. Me'kaar, Welzaam en Vooruit komen voort uit Portes. Wijk & Co is een consortium van Careyn, Al-Amal en Zandbergen. Doenja Dienstverlening is blijven bestaan, maar heeft een ander takenpakket dan voorheen. Cumulus is in zijn geheel opgeheven en onder de rest herverdeeld. Met de herstructurering hebben veel voormalig medewerkers van de drie grote welzijnsorganisaties, zoals zij bestonden voor 2013, hun baan verloren.

De verandering die zijn doorgevoerd hebben volgens de uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn, twee kerntaken:

1. De civil society versterken (d.m.v. sociaalmakelaarschap) en
2. Individuele ondersteuning bieden (algemeen maatschappelijk werk, sociaal raadslieden werk en ouderenadviesing).

Deze twee kerntaken worden los van elkaar aangeboden. Individuele ondersteuning is gericht op het ondersteunen van individuen zodat zij weer vat krijgen op hun eigen leven en hierdoor weer zelfredzaam zijn. Dit wordt stedelijk aangestuurd en ingezet waar vraag is. Het sociaalmakelaarschap is gericht op het versterken van het zelf organiserend vermogen van het collectief en het zelf organiserend vermogen van individuen om zo zoveel mogelijk zelf bij te dragen aan de civil society. Dit wordt kleinschaliger toegepast, afhankelijk van de vraag vanuit de buurt. Deze verandering zijn noodzakelijk vanwege een terugloop van financiële middelen om zo met minder geld meer te bereiken (Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn 2011).

⁷ Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn is te vinden op de site van gemeente Utrecht: <http://www.utrecht.nl/welzijn/vernieuwend-welzijn/>

De eerste kerntaak, het versterken van de civil society, wordt uitgevoerd door sociaalmakelaars. De sociaalmakelaars werken vanuit een van de bovengenoemde clusterorganisaties. Hun taak betreft het zoeken en verbinden van eigen kracht en behoefte van ouderen, kwetsbaren, kinderen, ouders en opvoeders, zodat iedereen kan blijven meedoen aan de Utrechtse samenleving.⁸ “Je moet als sociaalmakelaar zorgen dat de basis goed is, waardoor je daarop verder kunt bouwen.”⁹ “Onze taak is ondersteunen, doorverwijzen en signaleren”¹⁰. Sociaalmakelaars werken veel vanuit buurthuizen, maar ook vanuit speeltuinen of gewoon vanuit de straat. Het doel is om de civil society te versterken en de zelf- en samenredzaamheid in de wijken te vergroten.¹¹

Het veldwerk heeft plaatsgevonden bij buurthuizen en speeltuinen die verbonden waren aan Doenja Dienstverlening (Kanaleneiland, Rivierenwijk-Dichterswijk, is Utrecht Zuidwest.) en Vooruit (Utrecht Zuid en Oost).

1.7 De decentralisaties die nog gaan komen.

Deze veranderingen zijn nog maar het begin. Wanneer er in het nieuws gesproken wordt over zorg, gaat het de laatste maanden vooral over ‘de decentralisaties’ die vanaf 2015 landelijk doorgevoerd zullen worden. Ook tijdens de veldwerkperiode kwam deze term geregeld voorbij als een naderende onheilspellende storm.

Er was –en is nog steeds- veel onduidelijkheid over wat er op het gebied van zorg en welzijn precies gaat veranderen komend jaar. De meeste veranderingen zijn inmiddels door de Tweede kamer goedgekeurd, maar moeten nog langs de Eerste kamer. De overheid decentraliseert, met als gevolg dat veel overheidszaken uit handen gegeven worden en verantwoordelijkheid bij gemeenten komt te liggen. Op dit moment staan er drie grote veranderingen op het programma:

De eerste betreft de decentralisatie van thuiszorg, begeleiding van ouderen en gehandicapten. De AWBZ financiert vanaf dan alleen nog intramurale-zorg voor ouderen en gehandicaptenzorg (Nijendaal, 2014). Mensen met lichtere zorgbehoefte worden niet meer toegelaten binnen verzorgings- of verpleeghuizen. Dit moet vanaf dan zelf geregeld worden, in hun eigen omgeving.

De tweede decentralisatie betreft de invoering van de participatiewet. “Gemeenten krijgen de verantwoordelijkheid voor de uitkeringen aan en begeleiding naar de arbeidsmarkt van niet volledig duurzaam en arbeidsongeschikte jonggehandicapten (Wajong’ers)” (Nijendaal, 2014).

⁸ Informatie is terug te lezen op www.vooruit.nl

⁹ Yolanda, Sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening.

¹⁰ Emir, Sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening.

¹¹¹¹ Deze informatie is afkomstig van de site van Vooruit, Vooruit.nl.

Sociale werkplaatsen zullen in rap tempo verdwijnen, en van bedrijven wordt verwacht dat zij een geschikte omgeving creëren voor mensen die geen regulier werk kunnen verrichten.

De derde decentralisatie betreft de Jeugdzorg. Alle vormen van jeugdzorg zullen onder de hoede van de gemeente vallen. “De gemeenten hebben het voortouw en een eigen verantwoordelijkheid bij decentralisatie van overheidstaken. Het merendeel van deze taken zullen gemeenten op lokaal niveau uitvoeren.” (Rijksoverheid, 2014)

Hoewel er de afgelopen jaren flink is toegewerkt naar een participatiesamenleving, zijn dit rigoureuze veranderingen die op één moment -1 januari 2015- samenkomen. De grootste zorgen die bij informaten naar voren kwamen, zijn de onduidelijkheden over de concrete invullingen van de toekomstige veranderingen. Eind mei 2014 zijn de budgetten pas kenbaar gemaakt door de rijksoverheid. Vanaf dat moment kunnen gemeenten hun begrotingen daarop aanpassen.¹²

Een voordeel van de door te voeren veranderingen is dat er meer ruimte komt voor maatwerk, doordat zorg meer lokaal geregeld wordt. Ook zal er meer worden samengewerkt tussen lokale gemeenten en maatschappelijke organisaties, die veel kennis hebben van de lokale omstandigheden. Daarmee kunnen gemeenten het aanbod gerichter laten aansluiten op de vraag (Nijendaal, 2014). De decentralisaties worden gemotiveerd door de gedachte dat uitvoering van taken dicht bij de burger leidt tot een doelmatiger en meer effectieve beleidspraktijk. Een keerzijde echter, is dat er veel verschillen tussen gemeenten kunnen ontstaan, in de kwaliteit van de voorzieningen, door beleidsvrijheid. Een rijkere gemeente zal betere voorzieningen kunnen treffen dan een armere gemeente. Dit hoort bij beleidsvrijheid, maar zal bij burgers tot gevoelens van rechtsongelijkheid kunnen oproepen.

Er is geld beschikbaar om de veranderingen door te voeren, maar het uiteindelijke doel van de veranderingen is dat het de staat uiteindelijk minder geld kost. Er vindt dus een versobering plaats. Het gaat tevens gemeenten zelf ook geld kosten om de veranderingen te verwezenlijken. “In veel gevallen zal de bestuurskracht van gemeenten tekort schieten en zullen zij als gevolg van de decentralisaties genoodzaakt zijn te opteren voor herindeling en/of samenwerking met anderen” (Nijendaal, 2014:90). Wanneer gemeenten moeten fuseren, en grootschaliger moeten gaan ondernemen, nemen de voordelen van de participatiesamenleving af, doordat minder sprake is van maatwerk en minder profijt gehaald kan worden uit kennis van lokale omstandigheden. “De oplossing die voor de hand ligt, decentralisatie van macht en middelen zodat ook belangrijke beslissingen op een lokaal niveau genomen kunnen worden, blijkt in de praktijk bovendien erg lastig te zijn, zoals ook in Groot-Brittannië blijkt” (Putters, 2014:17).

¹² Kamerbrief over financiële duidelijkheid voor gemeenten, 29 mei 2014.

Er kunnen meerdere vraagtekens gezet worden bij de plannen. Ook de Raad van State toont haar twijfels: “Gelet op eerdere ervaringen met decentralisaties, op de omvang van deze operatie, op de noodzaak nieuwe deskundigheid bij gemeenten op te bouwen en op het feit dat deze decentralisaties ook een inhoudelijke omslag in denken en doen impliceren, is het de vraag of dit realistisch is”(Kam 2014:77). Een langere overgangperiode was volgens Kam een betere beslissing geweest.

In het kort zijn in dit hoofdstuk de ontwikkelingen van de Nederlandse verzorgingsstaat beschreven, alsmede hoe zij na de Tweede Wereld Oorlog is opgebouwd. De verzorgingsstaat is het product van een historisch proces van ontwikkelingen om het welzijn van mensen te organiseren. Ze was erop geënt om iedereen mee te laten draaien en mensen tegemoet te komen die in een ongunstige positie verkeerde. De verzorgingsstaat heeft geprobeerd het handelingsvermogen (*agency*) van haar burgers te verbeteren met als gevolg dat bepaalde burgers deze situatie misbruikten en velen zich passief opstelden (Goffman in Gulden, 2014). Een gevolg hiervan was precies het tegenovergestelde van wat de verzorgingsstaat als doel had. Men werd afhankelijk, raakte gewend aan de luxe van subsidies en kreeg behoefte aan voorzieningen waarvan men voorheen het bestaan nog niet wist. Tegelijkertijd liepen de kosten van de verzorgingsstaat verder op wanneer ook de economie in de jaren 1980 zijn terugloop vond. Vanaf dan wordt steeds meer gekort op zaken die voor burgers waren geregeld en continueren de kortingen, zoals het Vernieuwend Welzijn laat zien. De vraag kan worden gesteld of de overheid niet een stap te ver gaat, wanneer het gaat om het ondersteunen van kwetsbare leden uit de samenleving in een individualistisch tijdperk.

2. Participatiesamenleving in Utrecht: Vernieuwend Welzijn.

Nora is met zes kinderen in de speeltuin waarvan één haar eigen dochter is. Eigenlijk zouden de ouders of verzorgers van deze vijf andere kinderen ook aanwezig moeten zijn, omdat ze zeven jaar of jonger zijn. *“Wat moet ik dan, die ouders krijg ik echt niet mee hoor, en moeten die kinderen daar dan onder lijden en thuisblijven? Het kan die ouders niet interesseren hoor.”*

Het doel van de participatiesamenleving is het versterken van de zelfredzaamheid en het eigen vermogen van burgers.¹³ Om dit te kunnen laten slagen zijn de nodige veranderingen aan de orde, zoals in het vorige hoofdstuk naar voren is gekomen. Duidelijk is geworden dat wat de participatiesamenleving veronderstelt -de zelfredzame burger- niet uit de lucht is komen vallen, maar dat hier al decennia naartoe gewerkt wordt. Verschillende processen zijn aanleiding geweest tot de culturele en structurele veranderingen waar de Nederlandse samenleving nu mee te maken krijgt. Een eerste proces heeft betrekking op de historische ontwikkeling. Veel burgers zijn de laatste decennia te veel ‘ingedut’ en hebben een passieve houding aangenomen, zoals Goffman al in de jaren 1950 zag gebeuren (Gulden, 2014). De ideologie en structuur van de verzorgingsstaat dient zo aangepast te worden dat burgers een meer actieve houding aannemen ten opzichte van zichzelf en elkaar. Een tweede proces dat structurele veranderingen ingang zet, zijn de reeds doorgevoerde- en nog door te voeren- bezuinigingen als gevolg van de economische crisis die in 2007 haar inslag vond. Tenslotte moet in acht genomen worden dat onze maatschappij een structurele verandering heeft doorgemaakt van een stabiele- naar flexibele samenleving, welke geënt is op macht en mobiliteit door snel groeiende mondiale processen (Bauman, 2012).

Met de ontwikkeling van bovengenoemde processen zijn we beland in een neoliberale samenleving waar voornamelijk toegespitst wordt op het behalen van individuele macht en winst en minder oog is voor onderlinge solidariteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid (Habermas, 2013). Toch is het bereiken van meer onderlinge solidariteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid juist een punt dat de overheid middels de participatiesamenleving weer terug wilt brengen in de hedendaagse maatschappij (Schnabel, 2012). De culturele en structurele omslag die in Engeland onder de noemer Big Society gaat, en in Nederland de participatiesamenleving wordt genoemd, moet hiervoor gaan zorgen.

Deze structurele verandering die de participatiesamenleving in gang moet zetten doet een beroep op een verandering van mentaliteit in het publieke domein (Tonkens, 2008). Het gedrag en handelen

¹³ Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn Utrecht.

dat past binnen de noemer participatiesamenleving is top-down door de overheid doorgevoerd. Het is zagezegd een opgelegde verandering die van invloed is op individuele handelingsvrijheid (*agency*) van burgers. Er wordt verondersteld dat burgers zelfredzaam zijn en maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen voor zichzelf en anderen, met aanzienlijk minder verzorgingsarrangementen dan voorheen werd aangeboden. Handvatten die de overheid bood, zoals bemanning van buurthuizen en speeltuinen, die mensen helpen hun *agency* te versterken vallen nu weg. De structurele veranderingen van concrete bezuinigingen en een mentaliteitsverandering vormen een spanningsveld voor het gevoel van *agency* doordat het voornamelijk een opgelegde verandering betreft die betrekking heeft op het individueel handelen (Penninx & Sprinkhuizen, 2011) (Wanneer van bovenaf wordt opgelegd dat iets moet, ontstaat als vanzelf een negatief gevoel van onwil).

Het citaat waar dit hoofdstuk mee begonnen is, laat zien dat de verandering in mentaliteit nog te wensen overlaat. De opgelegde regels zijn volgens deze moeder nog niet haalbaar. Ze vertelt dat veel ouders geen interesse hebben om met hun kinderen in de speeltuin aanwezig te zijn, laat staan als vrijwilliger te komen helpen; een aspect dat de participatiesamenleving wel van ouders verwacht. Er wordt meer druk uitgeoefend op buurtbewoners om minder op de overheid te steunen, deze druk zorgt voor zover ik heb gezien, in deze beginfase vooral voor weerstand vanuit buurtbewoners. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan een nieuwe vorm van structuur die aangewend dient te worden en de nadruk op mentaliteitsverandering voor burgers en professionals in de publieke sfeer, en hoe dit van invloed is op de zelfredzame burger en haar handelingsvrijheid.

2.1 De dualiteit van structuur en *agency*.

Een staat, zoals de Nederlandse verzorgingsstaat, is opgebouwd uit een set van georganiseerde regels en middelen, gemarkeerd door de afwezigheid van de 'subject' (Giddens, 1984). Aan de andere kant omvatten de sociale systemen waarin deze structuren zijn betrokken de activiteiten van menselijke subjecten. Dit samen vormt de dualiteit van structuren en subjecten (*agents*) (Giddens, 1984:25). De structuren van de verzorgingsstaat vormen een bepaalde omgeving voor subjecten, maar deze kunnen enkel gevormd worden door *agency*, het menselijk handelen van de subjecten. Het is een cirkel waarbij de staat individuen vormt, en tegelijk individuen de staat vormen (Bourdieu, 1994).

Structuren hebben dus een sociale genesis doordat ze enkel kunnen bestaan door invulling van subjecten (*social agents*) (Bourdieu, 1994:13). Deze regels en middelen, of het vormen van classificatie zoals Durkheim dit genoemd heeft, zijn het product van de belichaming van

groepsstructuren, waarbij de basis van deze structuren gevonden kan worden in de acties van de staat (Bourdieu, 1994:13).

Door de cirkelbeweging waarbij de staat individuen vormt, maar individuen ook de staat vormen, is het moeilijk te zien wanneer een individu handelt uit zichzelf, uit eigen *agency*, of door de manier die de sociale structuur gedicteerd heeft voor het individu (Bourdieu, 1994), als gevolg van conformisme. Een andere manier om dit te duiden is hoe Castells het verwoord heeft: de relatie tussen de overheid en de civil society en de interactie via de publieke sfeer definiëren de staat van de maatschappij (Castells, 2008). Zowel Bourdieu als Castells geven aan, en ik ondersteun deze denkwijze, dat het dus moeilijk te duiden is wanneer een individu handelt uit eigenwillig ageren, of door de gedicteerde structuur vanuit de staat. Met deze dualiteit in het achterhoofd, zal in dit hoofdstuk de invloed van de participatiesamenleving besproken worden.

De Nederlandse staat ondergaat momenteel een structurele transformatie waarin mensen meer aangespoord worden verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen welzijn- en dat van haar medeburgers. Er is sprake van een herindeling van de publieke sfeer, welke vraagt om een nieuwe structurering in gedrag van burgers, en een beroep doet op de eigen kracht -de *agency*- van burgers.

Het Vernieuwend Welzijn Utrecht is hier een concreet voorbeeld van. Ze gaat uit van de eigen kracht van het individu waarbij mensen worden aangespoord problemen zelf op te lossen door zich als actieve burger op te stellen. De focus ligt op effectief, doelgericht en efficiënt te werk gaan. Het volgende citaat uit de Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn laat dit zien:

"Het nieuwe welzijn gaat uit van de kracht en eigenwaarde van het individu. Daarom stimuleren we mensen om - geheel in lijn met de Wmo¹⁴ - zélf problemen op te lossen, talenten te ontwikkelen en activiteiten te organiseren. Het welzijnswerk levert niet langer ongevraagd aanbod van activiteiten, maar ondersteunen bewonersinitiatieven en brengen – als 'sociaalmakelaar' – bewoners en organisaties bij elkaar. Mensen die aangewezen zijn op individuele ondersteuning (bijvoorbeeld van een maatschappelijk werker of ouderenadviseur) omdat hun netwerk deze hulp niet kan leveren, moeten die hulp professioneel en snel krijgen. We gaan deze hulp efficiënter - en met inschakeling van de directe omgeving – organiseren." (Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn Utrecht, 2011)

De staat gaat uit van de kracht van eigen handelen van het individu. Actief burgerschap wordt zo als oplossing gezien voor grote maatschappelijke problemen als, "gebrek aan sociale samenhang, sociale uitsluiting en de kloof tussen burgers en bestuur" (Tonkens, 2008). Om tot een oplossing van

¹⁴ Wet Maatschappelijke Ondersteuning.

deze problemen te komen, worden -zo beschrijft Evelien Tonkens, professor Sociologie en Antropologie, en hoogleraar Actief Burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam in haar rede- burgers vooral veel plichten toebedeeld. Subjecten worden gekenmerkt door plichten die opgelegd zijn vanuit de overheidsstructuur. Om de vernieuwde structuur te laten slagen moet een omslag gemaakt worden binnen de Nederlandse samenleving naar een gedachtengoed waar de burger een actieve rol gaat spelen binnen het publieke domein (Tonkens, 2008). Het publieke domein refereert naar plekken die toegankelijk zijn voor iedereen, waar mensen samenkomen en het sociale leven zich afspeelt (Habermas, 1964). Voorbeelden van het publieke domein relevant voor dit onderzoek zijn buurthuizen en speeltuinen, welke toegankelijk zijn voor iedereen en waar individuen zich kunnen ontwikkelen.

2.2 Een omslag voor burgers.

Binnen het Vernieuwend Welzijn Utrecht, en de daarmee samenhangende omslag in manier van werken, komt de omslag naar een meer actieve- en participerende burger duidelijk naar voren. Er wordt ingespeeld op het individueel handelingsvermogen, de *agency*, van burgers. Zo worden er geen activiteiten meer georganiseerd voor buurtbewoners, maar enkel faciliteiten geboden om activiteiten zelf te organiseren. De sociaalmakelaars zijn er om te ondersteunen indien nodig, waarbij vooral aandacht wordt besteed aan wat mensen nog wél kunnen.

Voor de veranderingen van het Vernieuwend Welzijn, werd goed voor mensen die in speeltuinen en buurthuizen kwamen gezorgd. “Soms waren er wel vier stagiaires en twee medewerkers aanwezig in een speeltuin”, vertelt Joska¹⁵ op een regenachtige maandagochtend terwijl we in een vergaderzaal zitten op de eerste verdieping van buurtcentrum Hart van Hoograven. “Ja, dan kan je ook wel van de ouders verwachten dat zij toekijken en niet mee participeren.” Sociaalmakelaar Peter¹⁶ deelt deze mening. We hebben afgesproken in het binnen-gebouw van de speeltuin in Kanaleneiland.

“Het is goed dat er wat moet veranderen. We zijn met zijn allen ook doorgeschoten in het consumentengedrag, er maar vanuit gaan dat alles voor je geregeld wordt. Hierdoor zijn mensen lui geworden” vertelt hij. *“Ze zijn gewend te consumeren. Dit was een plek waar mensen te pas en te onpas konden zitten, terecht konden met hun kinderen. Soms was het voor ouders zelfs even een moment om uit te blazen, want hier waren anderen die zich over hun kinderen ontfermde. Dat zijn de mensen hier gewend, en dat merk je als werker. Je moet daar heel erg op balanceren, dat je niet te*

¹⁵ Joska is sociaalmakelaar bij Vooruit en is voornamelijk werkzaam bij Hart van Hoograven.

¹⁶ Peter is sociaalmakelaar bij speeltuin Anansi in Kanaleneiland.

erg terug wordt geduwd in je oude rol als oppasser, politieagent en speeltuinleider, maar dat je nu enkel nog ondersteuning biedt.” (Peter)

Peter schept een duidelijk beeld van de voormalige structuur van de staat welke niet meer passend is voor de huidige tijd waarin meer uitgegaan moet worden van de kracht van individueel handelen van burgers. Een aantal weken later kan ik met mijn eigen ogen zien waar hij op doelde tijdens ons gesprek. De nieuwe structuur, en omslag in manier van werken, is nog niet geheel aangewend bij bezoekers. Het is op deze zonnige lentedag erg druk in de speeltuin; ik schat dat er zeker 50 kinderen rondspelen. In verschillende hoeken zitten groepjes vrouwen die de schaduw hebben opgezocht en met elkaar praten, de kinderwagen wat heen en weer duwen, en met een schuin oog hun eigen kind(eren) in de gaten houden. Wanneer ik aankom zit Peter midden in de zandbak (waar een waterpomp veel speelmogelijkheden voor kinderen biedt) op zijn hurken voor twee kinderen die duidelijk net ruzie hebben gehad. Hij maant de kinderen tot rust en legt uit dat iedereen op zijn beurt bij de pomp mag. Vervolgens loopt hij naar het gebouw omdat daar kinderen staan die graag wat water willen drinken, skates willen lenen met hun lenerspasje of naar de wc moeten. Terwijl hij hiervoor zorgt begroet hij mij vriendelijk en vraagt hoe het met mijn onderzoek gaat. Vervolgens stelt hij me aan een aantal moeders voor die vaak in de speeltuin zijn, en af en toe meehelpen met activiteiten of opruimen. Als ik hem zo bezig zie bedenk ik me dat hij de controle over de speeltuin en haar hebben en houden nog niet uit handen wil -maar ook zeker nog niet kán- geven. Er wordt door kinderen en ouders nog geanticipeerd op de ‘oude’ structuur waarbij zaken voor hen geregeld werden. Eigen verantwoordelijkheid voor individueel handelen wordt door ouders en kinderen in deze speeltuin nog niet veel ingezet.

Er wordt door de sociaalmakelaars in de speeltuin hard gewerkt aan de culturele omslag die buurtbewoners een meer assertieve houding aan moet doen nemen, maar zoals het voorbeeld laat zien, is er in deze speeltuin nog een goede weg te gaan. Buurtcentrum Hart van Hoograven¹⁷ lijkt al wat verder te zijn met betrekking met deze omslag. Veel activiteiten die voorheen in andere buurthuizen werden gehouden hebben in deze nieuwe vestiging aan ‘t Goylaan hun doorgang gevonden. Voor vaste activiteiten is weinig sturing vanuit de sociaalmakelaars nodig. Ook buurthuis de Jutter¹⁸, welke al jaren op basis van vrijwilligers draait, is een voorbeeld waar actieve burgers hun maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben genomen. En sinds kort is ook buurttuin de Zandloper¹⁹, beide gelegen in Rivierenwijk, geheel in eigen beheer door buurtbewoners.

¹⁷ Buurtcentrum in Hoograven aan ‘t Goylaan. Opgestart vanaf augustus 2013 als clustering van verschillende buurthuizen die nu gesloten zijn.

¹⁸ Buurthuis in Rivierenwijk welke draait op vrijwillige basis

¹⁹ Buurttuin de Zandloper is vanaf februari 2014 in zelfbeheer door vrijwilligers.

Buurttuin de Zandloper is van de straatkant nauwelijks te zien; een metalen hek in het midden van de straat die gevuld is met rijtjeshuizen, leidt tot buurttuin de Zandloper. 'Een buurttuin waar de kinderen nog wel op de eerste plaats staan' zoals vrijwilligster Pascale²⁰ later zal vertellen. Een vrij lange gang van steen, welke van allerlei vrolijke kleuren en teksten is voorzien als, 'samen' en 'wij voor elkaar' leidt tot de buurttuin. Een stenen binnenplaats, waar groene beplanting en beschilderde muren samen met verschillende speelattributen een fijne speelomgeving vormen. Aan de rand van de zandspeelplaats aan de rechterkant staat Pascale met een bezem hoopjes zand te maken zodat het zand weer terug naar zijn plek gebracht kan worden. "Uiteindelijk willen we veel meer groen hier, en minder zand, want dat zand, dat is echt overal als je het niet bijhoudt. En de kinderen hebben zelf aangegeven meer groen te willen." We nemen plaats aan de picknicktafel en beginnen ons gesprek. Dilara²¹ sluit ook aan en zet thee en koffiekoeken op tafel die ze vanuit het binnen verblijf heeft gehaald. Pascale en Dilara zijn al twee jaar de vaste vrijwilligers van de Zandloper en de buurttuin loopt goed. Bezoekers kennen de regels omtrent gedrag (gedeelde normen en waarden) en handelen hiernaar. Sinds half februari 2014 staan ze op hun eigen benen en zijn ze een stichting geworden. Beide dames zijn in 2012 door Doenja Dienstverlening gevraagd of ze wilde helpen in de speeltuin. Na twee jaar heeft Doenja Dienstverlening het stokje kunnen overdragen en ligt de verantwoordelijkheid nu bij deze twee dames.

Deze buurttuin is een duidelijk voorbeeld waar mensen maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben genomen voor elkaar en een deel van het publieke domein in zelfbeheer gedraaid wordt door burgers. Deze dames hebben voldoende handelingsvrijheid om voor anderen klaar te kunnen staan. In dit voorbeeld heeft de top down invoering van maatschappelijke structurele verandering de *agency* van deze dames versterkt doordat zij het heft in eigen handen hebben genomen en zich actief inzetten voor hun buurtbewoners. Het was goed te zien dat deze dames vol enthousiasme voor deze buurttuin gaan. Echter geheel tevreden waren ze niet. Ze doen dit voor de buurt, voor elkaar, maar een gebrek aan gevoel van waardering²² vanuit de overheid zorgt voor weinig gevoel van solidariteit richting de top-down doorgevoerde maatschappelijke veranderingen.

²⁰ Pascale is ong. 25 uur per week vrijwillig aanwezig bij de Zandloper en draagt samen met Siham de verantwoordelijkheid over deze buurttuin. Daarnaast heeft ze haar eigen bedrijfje aan huis zodat ze rond kan komen.

²¹ Siham is ong 25 uur per week vrijwillig aanwezig bij de Zandloper en draagt samen met Pascale de verantwoordelijkheid over deze buurttuin. Siham zet zich al jaren vrijwillig in voor buurtbewoners in de wijk.

²² Pascale: "Het is fijn dat we ondanks de bezuinigen de speeltuin wel open kunnen houden, maar een beetje compensatie zou niet ongeplaatst zijn. Zo veel tijd kwijt zijn en er financieel zo weinig voor terug krijgen. Dan kan je beter bij de Albert Heijn aan de kassa je echte brood verdienen."

2.3 Een omslag binnen het publieke domein.

Een van de pijlers van het Vernieuwend Welzijn is dat toegewerkt wordt naar het in zelfbeheer laten draaien van buurthuizen en speeltuinen door vrijwilligers. In de gesprekken met sociaalmakelaars en buurtbewoners kwamen hierover verschillende meningen naar voren. De mate van de mogelijkheid naar verzelfstandiging is volgens verschillende sociaalmakelaars afhankelijk van de wijk waarin het buurthuis of speeltuin staat. In sommige wijken is meer inzet van sociaalmakelaars nodig dan in anderen. In krachtwijken²³ (zoals Overvecht en Kanaleneiland) leven meer kwetsbare mensen dan in rijkere wijken. De speeltuin in Kanaleneiland is nog niet op een punt om de verantwoordelijkheid aan buurtbewoners over te dragen. Speeltuin Anansi is gelegen in Kanaleneiland tegenover de Brede School en vindt aansluiting met het Ronald Cruyff Foundation speelveld. De speeltuin wordt door meerdere kanten omringd door flatgebouwen wat een indicatie geeft van een buurt van lagere sociaal economische klasse. Speeltuin de Boogh in Dichterswijk is een stuk verder bij het zelfstandig laten draaien door vrijwilligers. Dichterswijk staat sociaal economisch gezien ook hoger op de ladder dan Kanaleneiland. Over de invloed van de soort wijk en de mate van maatschappelijke verantwoordelijkheid zal in het volgende hoofdstuk op ingegaan worden.

Bij speeltuin de Boogh zijn inmiddels een aantal buurtbewoners bereid gevonden om een eerste stap te zetten in de richting van verantwoordelijkheid burgerschap door verantwoordelijkheid te nemen over het openen en sluiten van de speeltuin.²⁴ Helaas komt het nog vaak voor dat niemand van deze buurtgenoten tijd heeft om de speeltuin daadwerkelijk te openen of te sluiten waardoor de verantwoordelijkheid nog bij de sociaalmakelaars ligt.

Het in zelfbeheer laten draaien van de welzijnsorganisaties gaat hand in hand met meer burgerplichten en de actieve rol die de staat van het individu verlangt. Om deze structureel maatschappelijk- en culturele omslag te kunnen laten slagen, moet duidelijkheid bestaan over welke normen en waarden in het publieke domein gedeeld worden en waar individuen elkaar op kunnen aanspreken. Gedeelde normen en waarden –zoals gezamenlijke overeenkomsten over wat wel en niet gewenst gedrag is binnen het publieke domein- zijn deels ontstaan door de georganiseerde regels en middelen van de staat (Bourdieu, 1994). Het publieke domein biedt een netwerk voor het overdragen van informatie en het innemen van standpunten (Habermas 1996 in Castells, 2008), binnen gezette normen van de staat. Hier komt de dualiteit van structuur en agency weer om de hoek kijken. Wil een burger een actieve rol in het publieke domein aannemen, dan moet hij dus weet hebben van gedeelde normen en waarden die als vanzelfsprekend zijn voor het individu. Deze

²³ Of 'aandachtswijk'. Een politieke benaming voor een achterbuurt waar extra geld ingestopt is doordat er sociale, fysieke en economische problemen waren.

²⁴ Yolanda, sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening.

vanzelfsprekende normen en waarden voor het publieke domein worden deels door de staat bepaald waardoor eigen handelen als het ware alsnog instructies van bovenaf opgelegd krijgt.

Een aansporing van de actieve rol van het individu, en de instructies omtrent normen en waarden opgelegd vanuit de overheid, gaan gepaard met de benadering van een positieve publieke moraal welke de laatste jaren vaak door de politiek geagendeerd wordt (Tonkens, 2008). Positieve normen als respect, tolerantie, fatsoen en beschaving worden tegenwoordig veelvuldig door politici in de mond genomen. Het is niet langer een privézaak hoe wel en niet te handelen zoals een aantal decennia terug in de vroeger liberale samenleving het geval was. Het individueel en zelfredzaam kunnen handelen van burgers wordt steeds belangrijker voor de staat. “Bekleed met sociale, economische en politieke rechten die [de burger] de afgelopen decennia heeft verworven, wordt deze nu met klem uitgenodigd een actieve rol te spelen in het publieke domein” (Tonkens, 2008:9). Waar het vroeger een privézaak was hoe een individu handelde wordt dit tegenwoordig vaker een publieke zaak gemaakt waarbij ingespeeld wordt door de staat op mate van solidariteit van burgers onderling om voor elkaar klaar te staan. Zo dienen burens elkaar meer te helpen met klusjes in en rond het huis, en worden gezamenlijk parken bijgehouden met buurtgenoten. Deze verschuiving van aandacht van de staat is een voorbeeld van de dualiteit van structuur en *agency*. De handelingsvrijheid wordt ingeperkt door de staat. De neoliberale overheid ontfutselt macht van het individuele denken, zonder dat burgers dit door hoeven hebben. Het is niet per se ‘de eigen wil’ die de buurman helpt, dit wordt tegenwoordig van burgers verwacht te doen, aangespoord door publieke normen en waarden.

De inzet van de actieve- en verantwoordelijke burger is kenmerkend voor het Vernieuwend Welzijn Utrecht, waarbij hard gewerkt wordt om burgers deze rol te laten vervullen. Echter, voordat gesproken kan worden over het in zelfbeheer laten draaien van welzijnsorganisaties moeten buurtbewoners door de gemeente worden voorbereid op deze structuur- en gedragsomslag. Verschillende sociaalmakelaars hebben onvrede meegemaakt vanuit de buurtbewoners die moesten wennen aan de nieuwe manier van werken. In speeltuin Anansi (Kanaleneiland) heerste een negatieve sfeer en was veel weerstand te herkennen bij ouders om zelf mee te participeren in de speeltuin. Doordat mensen gewend waren dat alles voor ze geregeld werd, vonden ze -en nu nog steeds- het moeilijk een omslag te maken waarbij zelf de handen uit de mouwen worden gestoken. Hierdoor is besloten de speeltuin in Kanaleneiland op maandag en donderdag te sluiten, en op deze dagen enkel open te stellen wanneer kinderen of ouders zelf een activiteit organiseren. Hierdoor hoopt Doenja Dienstverlening buurtbewoners en kinderen aan te sporen om zelf een actieve rol aan te nemen.

2.4 De participerende burger.

Sociaalmakelaar Emir²⁵ heeft ook ervaren dat buurtbewoners moesten wennen aan de nieuwe manier van werken: “vroeger werd gevraagd en ongevraagd alles geregeld voor bewoners. Er werd ingespeeld op de behoefte van bewoners en aan de hand daarvan werden activiteiten geregeld. Die tijd is voorbij, de sociaalmakelaars kijken naar de signalen die bewoners geven, en stimuleren hen om deze te vertalen naar concrete acties.” De structuuromslag nodigt volgens Emir uit om op een meer gelijkwaardige manier met elkaar om te gaan en verantwoordelijkheid te nemen voor eigen handelen. De *verantwoordelijke* burger die Tonkens noemt die niet alleen zichzelf, maar ook zijn omgeving redt door behulpzaam voor de medemens te zijn (2008:10), komt hier naar voren. In plaats van voor mensen te denken, en activiteiten aan te bieden, wordt nu door de sociaalmakelaars aandacht besteed aan de vraag van buurtbewoners en worden signalen omgezet in concrete acties. Emir geeft een voorbeeld hoe vanuit het initiatief ‘Ons Eiland Samen Zijn’ een bewonersgroep uit Kanaleneiland, signalen naar voren kwamen dat veel kwetsbare buurtgenoten achterbleven doordat een aantal buurthuizen waren gesloten. Dit signaal is vertaald naar ‘de Huiskamer’ in Hart van Noord, legt Emir. Hij laat me de grote open ruimte in het buurtcentrum zien waar van 19.00-21.00uur op vrijdag- en zaterdagavond is het buurtcentrum geopend als huiskamer waar mensen kunnen samenkomen met wat hapjes en drankjes. Een aantal weken terug waren er zeker tachtig buurtbewoners op af gekomen toen een belangrijke voetbalwedstrijd gespeeld werd.

“Er is wel veel tijd overheen gegaan omdat er veel geregeld moest worden en ik moest kijken hoe we dit het best konden aanpakken. Ik probeer de bewoners veel zelf te laten denken, maar ik heb natuurlijk ook mijn eigen ideeën en ervaringen. Op een gegeven moment is het een samenwerkingsverband geworden van drie bewonersgroepen: MORK, (Marokkaans Ouderen Raad Kanaleneiland), OESZ (Ons Eiland Samen Zijn), en Werkgroep Participatie Kanaleneiland. Deze groepen zijn al lange tijd bezig los van elkaar activiteiten te organiseren. Maar het is beter de krachten te bundelen, en dat doen we nu met de Huiskamer.”

Het ontstaan en samenbundeling van deze bewonersgroepen is een kenmerk van de verantwoordelijke burger waarbij de zelfredzaamheid van burgers collectief georiënteerd is (Tonkens, 2008). De insteek vanuit de staat die aanstuurt op de verantwoordelijke burger lijkt in dit voorbeeld invloed te hebben op het individueel handelen, de *agency* van deze bewoners. Door de veranderingen opgelegd vanuit de staat, voelden zij zich genoodzaakt (weliswaar met behulp van een sociaalmakelaar) zelf actie te ondernemen voor het collectieve welzijn, zodat kwetsbare mensen bereikt worden die anders (alleen) thuis hadden gezeten.

²⁵ Emir is sociaalmakelaar bij Doenja Dienstverlening en is vooral werkzaam bij Huis voor de Buurt Hart van Noord in Kanaleneiland.

Ook buurttuin de Zandloper te Rivierenwijk, zoals aan het begin van dit hoofdstuk beschreven, is een voorbeeld van hoe de participatiesamenleving al vruchten heeft afgeworpen. Maar ook deze verwezenlijking is niet zonder slag of stoot gegaan.

“Wat ik doe, wat wij doen, is een verantwoordelijke baan. Wat vroeger door een professional werd gedaan doen wij nu. Vroeger waren niet 2 man personeel, maar 3 of 4 die hier door de weeks stonden. Die kregen gewoon salaris, en wij krijgen niets. Ik vind het eigenlijk onterecht allemaal. Want ze verwachten een hele hoop van de bewoners, maar we krijgen er weinig voor terug. De bewoners die hier binnenkomen, en even komen spelen met hun kinderen, zien niet dat wij dit gratis doen hè. Want die vraag krijg ik dagelijks, heel veel geloven het niet. Dat wij hier gratis zitten. En ook zo van ‘ja, dat zou ik echt nooit doen, het is leuk om mee te helpen af en toe, maar meer niet.’”

De structurele verandering van de staat heeft hier positief ingespeeld op de *agency* van de vrijwilligsters. Deze dames zijn gemotiveerd om dit werk vrijwillig te blijven doen, doordat ze de tijd en middelen hebben om veel tijd in de buurttuin te steken en veel waardering van de kinderen krijgen. Ze zien dat ze een bijdrage leveren aan het collectieve welzijn. “Maar ja, daar kan ik helaas nog steeds geen brood van kopen” grapt Pascalle.

Andere buurtbewoners rondom de buurthuizen en speeltuinen die ik bezocht, waren over het algemeen redelijk pessimistisch over de plannen om buurthuizen en speeltuinen meer in handen van burgers te laten liggen. De vrijwilligers bij buurtcentrum Hart van Hoograven vinden de grofweg twee dagdelen per week die zij gastvrouw- of heer zijn genoeg. Ondanks dat iedereen die ik sprak inmiddels met pensioen was, hadden ze niet meer tijd om zich in te zetten voor het buurtcentrum. Wanneer er (nog) meer van hen verwacht zou worden zouden ze niet meer komen. Ook hier speelt het element -gebrek aan waardering- een rol. Nellie en Riet zitten samen koffie te drinken aan een van de 10 ontmoetingstafels in de ontvangstruimte van hart van Hoograven wanneer Nellie vertelt dat ze van mening is te weinig waardering te krijgen voor hun werkzaamheden in het buurtcentrum. Zo wordt zeer weinig gedaan met aanbevelingen of aandachtspunten die de vrijwilligers aanreiken aan de sociaalmakelaars. Riet legt uit dat er veel onduidelijkheden zijn voor de vrijwilligers over het reilen en zeilen van het buurtcentrum, terwijl ze er wel veel vragen over krijgen door bezoekers. Dit maakt dat beide dames zich minder gewaardeerd voelen. Deze vrijwilligers zijn pas bereid meer verantwoordelijkheid te nemen wanneer er vanuit de regels en middelen (de structuur waaruit de staat bestaat) waardering getoond wordt voor de werkzaamheden die verricht worden. De mate van verantwoordelijkheid die deze vrijwilligers bereid zijn te nemen, is nog niet in overeenstemming met een gevoel van wederzijdse waardering en solidariteit. De afwezigheid van waardering door de staat zorgt ervoor dat deze vrijwilligers zich niet meer (dan dat ze nu doen) in willen zetten voor collectief welzijn.

Terwijl ik met de dames een kopje koffie drink in de vrolijk gekleurde ontvangstruimte, hoor ik tussen de regels door van de verhalen over dat vroeger zaken beter waren, dat ze zeker ook dankbaar zijn dat deze plek er is: “Wat moet ik dan?,” vraagt Nellie, “alleen thuis gaan zitten?” Beide dames zijn begonnen met vrijwilligerswerk toen hun man overleden was. Ze wilden wat om handen blijven hebben, andere mensen helpen en zelf nieuwe contacten op doen: “Doordat er wekelijkse activiteiten zijn, en ik elke week op dezelfde dagen hier ben, heb ik er zeker een aantal nieuwe kennissen aan over gehouden” vertelt Nellie. Riet was eerst vrijwilligster bij de Musketon, een buurtcentrum in Lunetten. Daar komt ze tegenwoordig nog één keer in de week, net als hier. Doordat er verschillende groepen gestopt zijn door bezuinigingen van de gemeente, is er minder voor haar bij de Musketon te doen, waardoor ze heeft besloten ook hier in Hoograven te komen helpen.

Afsluitend kan gesteld worden dat de participatiesamenleving een structurele en mentaliteitsverandering verlangt van haar burgers, zowel binnen het welzijnswerk als binnen het publieke normen en waardenpatroon, waarbij verantwoordelijke burgers naar voren dienen te komen. We hebben gezien dat er zeker positieve ervaringen zijn, en er burgers zijn die verantwoordelijkheid nemen. Echter hangt de mate van verantwoordelijkheidsgevoel af van een gevoel van waardering bij burgers. Zodra de gesproken burgers het gevoel krijgen niet gewaardeerd te worden, zal niet snel verantwoordelijkheid genomen worden. De opgelegde regels en middelen, normen en waarden, vanuit de staat zijn van invloed op de individuele handelingsvrijheid van burgers.

In een aantal gevallen staan burgers voor elkaar op, zoals bij buurttuin de Zandloper en buurtcentrum de Jutter. Maar op veel plekken ontbreekt het burgers nog aan een mentaliteit om voor het collectieve welzijn iets te doen en is van een verantwoordelijke en zelfredzame burger nog geen sprake en heerst er meer weerstand dan een gevoel van maatschappelijke verantwoordelijkheid.

In het volgende hoofdstuk zal verder ingegaan worden op de mentaliteitsverandering die de participatiesamenleving veronderstelt binnen een samenleving die ingesteld is op neoliberale idealen, waar nu zorg gedragen dient te worden voor het collectieve welzijn.

3. Participatiesamenleving in een fluïde tijd.

“Ik organiseerde altijd met buurtcontactpersonen activiteiten voor kwetsbare senioren, dat zijn die senioren die net boven de vereenzaming zitten dus daar probeer je nog een beetje grip op te krijgen en een keer in de maand te betrekken bij een grootschalige activiteit die speciaal voor hun wordt georganiseerd. Gemiddeld 60 senioren namen daaraan deel. Nu is dit weg. Bijna springen de tranen daarvan in mijn ogen. Jaren lang heb ik hiervoor gewerkt, geprobeerd juist voor die kwetsbare senioren die anders achter de geraniums zitten iets te betekenen. Door gebrek aan mankracht en financiën is het nu helemaal weg. Binnen een half jaar. Doodzonde.

Ervoor in de plaats is een activiteit in het verzorgingshuis van twee tot vijf. Ja, daar hebben die mensen natuurlijk helemaal niks aan. Daar zitten ze niet op te wachten. Die mensen willen zelfstandig blijven, ga ze dan niet een activiteit aanbieden in een verzorgingstehuis. Dat is zo verkeerd. Vreselijk.”²⁶

Ons hedendaagse tijdperk staat in het teken van mondialiseringsprocessen. Nieuwe informatie- en communicatie technologieën hebben ervoor gezorgd dat globale netwerken alles en iedereen met elkaar in verbinding kunnen brengen. Niet alles en iedereen is *globalized*, maar de globale netwerken die onze planeet structureren hebben wel effect op alles en iedereen (Castells, 2008:81). Dit komt doordat alle economische, communicatieve en culturele basisactiviteiten tegenwoordig mondiaal zijn geworden, doordat ze afhankelijk zijn van strategische knooppunten die in connectie staan met de wereld (Castells, 2008:81). Hierbij kan gedacht worden aan financiële markten, mondiale productie van goederen en internationale handel. Niet iedereen is *connected* omdat de markt tegenwoordig zo in elkaar steekt dat wanneer iets of iemand niets oplevert, deze uitgesloten wordt (Castells, 2008). De markt is onverzadigbaar, waardoor corporaties in vele opzichten machtiger zijn geworden dan naties. Dit heeft tot gevolg dat de economie niet geleid wordt door de natie-staat, maar de natie-staat geleid wordt door de economie (Bauman, 2012). Daarbij zorgt het mondialiseringsproces, dat geleid wordt door de krachten van de markt binnen een raamwerk van deregulatie, vaker voor ongelijkheid tussen landen en ongelijkheid tussen sociale groepen binnen landen (Castells, 2008:82). Het kleiner worden van verzorgingsstaat (arrangementen) maakt het in toenemende mate moeilijker voor nationale overheden om toegenomen ongelijkheden te verminderen, door de afgenomen capaciteit van nationale instituties om op te treden als corrigerende mechanismes.

²⁶ Ronald, sociaalmakelaar bij Vooruit.

In dit hoofdstuk zal besproken worden hoe deze fluïde samenleving waarin de meest mobiele mensen de machtigste zijn, van invloed is op de handelingsvrijheid, de *agency* van burgers, bekeken vanuit de karakteristieken van de participatiesamenleving.

Zowel in de geraadpleegde documenten over het Vernieuwend Welzijn als in de praktijk die ik gezien heb wordt duidelijk dat van burgers een actieve houding verwacht wordt; zowel binnen het individuele- als binnen het collectieve welzijn. Dit is niet geheel in overeenkomst met de idealen van het liberalisme, waardoor zich binnen de kaders van de participatiesamenleving zich een spanningsveld ontwikkelt. Er wordt binnen onze neoliberale staat en binnen de contouren van de participatiesamenleving uitgegaan van de eigen kracht van het individu en zelfredzaamheid, maar tegelijk moet men in deze zelfredzaamheid ook klaarstaan voor het collectieve welzijn en welbevinden. Daarbij dient dit te worden volbracht met een aanzienlijk minder budget. De participatiesamenleving veronderstelt twee ideologieën die ambivalent zijn aan elkaar.

Uit het citaat waar dit hoofdstuk mee begonnen is komt het spanningsveld binnen participatiesamenleving naar voren. De zelfredzaamheid van kwetsbare ouderen werd versterkt door het buurtcontactpersonen project. Door het project was het mogelijk voor deze kwetsbare ouderen om minder snel in vereenzaming te raken, en een keer per maand deel te nemen aan een activiteit die hun zelfstandigheid in stand hield. Nu worden ze gedropt bij een verzorgingshuis waar ze kunnen aanhaken bij de standaard bingo- of knutselmiddag voor de bewoners. Het gevoel van zelfstandigheid geheel achter zich latend.

De steun die deze ouderen kregen om zelfredzaamheid te versterken, is dusdanig verminderd. Minder geld, betekent minder macht en dus minder mobiliteit voor deze groep ouderen, wat triest is om te zien. Zoals eerder aangeduid, heeft machteloosheid een negatieve invloed op de zelfredzaamheid, doordat niet optimaal meegedraaid kan worden in de maatschappij.

3.1 Fluïde samenleving en sociale ongelijkheid.

Binnen de huidige fluïde samenleving, hebben bedrijven, zoals hierboven kort aangegeven, inmiddels meer geld -en dus macht- dan naties. Geld en macht zorgen voor de mogelijkheid om flexibel en mobiel te zijn. Hierbij kan teruggedacht worden aan het voorbeeld van Nancy Sheper-Huges en de slachtoffers van de hittegolf, die niet flexibel of mobiel genoeg waren om de ramp te overleven. Mensen zonder macht zijn voornamelijk (letterlijk) lokaal gebonden (Bauman, 2012). Mensen met minder geld en macht, hebben minder mogelijkheden om zich op sociaal- en ruimtelijk niveau te verplaatsen.

In de huidige maatschappij waarin het op individualisme ingestelde liberale systeem domineert en morele en sociale grenzen vervagen, “zullen bepaalde groepen, die niet volledig op eigen kracht mee kunnen dingen en overeind kunnen blijven, naar de marge van de samenleving worden verwezen” (Schuyt, 2006:62-63). Een gevolg van sociale ongelijkheid, zo beschrijft Schuyt, is het ontstaan van tweederangsburgers. “Directe of indirecte discriminatie, directe of indirecte sociale uitsluiting vormen een dreiging van binding van bepaalde groepen aan systemen” (Schuyt 2006:62). De moderne uitgesloten zoals Schuyt de onderste groep van de samenleving noemt, vallen buiten de ‘normale’ kaders van werk, scholing en groepslidmaatschap. De theorie van Bauman sluit hierop aan, wanneer hij stelt dat het geheel van de samenleving bestaat uit individuen die deel uitmaken van verbeeld lidmaatschap aan een klasse en verwacht worden zich hiernaar te gedragen. Echter het idee van de onderklasse suggereert geen functie van gedrag of een positie in het sociale geheel, enkel het buiten vallen (*falling outside*) van classificatie (Bauman, 2012:3). De ‘onderklasse’ bestaat *in* de maatschappij is, maar hoort niet *bij* de maatschappij, doordat deze groep geen bijdrage kan leveren *aan* de maatschappij; zoals ik aan het begin van dit hoofdstuk aan de hand van Castells (2008) ook liet zien. De onderklasse, de minder mobiele, zij die niet volledig mee kunnen draaien in de samenleving - kwetsbare burgers - kunnen zo gezien worden als een *alien body* die niet meetellen bij het sociale organisme van de staat (Bauman, 2012:3) doordat ze moeite hebben de huidige veranderingen bij te benen.

In mijn visie zorgt het spanningsveld binnen de participatiesamenleving ervoor, zoals Schuyt (2006) en Bauman (2012) aangeven, dat de machtelozen uit de samenleving -de kwetsbare- de hardste klappen zullen ontvangen doordat zij niet volledig mee kunnen draaien met wat van hen verwacht wordt.

Bij de nieuwe manier van werken in Utrecht, waarbij minder geld beschikbaar is voor het welzijnswerk, komt dit naar voren. Ook is de kans groot dat kwetsbare burgers eerder naar de marge van de samenleving raken, of afhankelijk worden, doordat ze niet genoeg mee kunnen draaien in de flexibele samenleving. De kans is aannemelijk dat deze burgers hierdoor eerder langdurige zorg nodig zullen hebben (waar ze niet meer vanaf komen), en dus uiteindelijk duurder voor de overheid zijn (Penninx & Sprinkhuizen, 2011:15). Welzijnswerk zou als doel moeten hebben, te dienen als preventieve vorm van hulp. “Wat je daar laat liggen, komt altijd later nog wel op het bord van de betaalde zorg terecht” (Raadslid D66). De vraag is dus of de overheid op dit moment niet te veel laat liggen en uiteindelijk duurder uit is als op deze voet verder gegaan wordt.

In hoeverre en of individuen of groepen naar de marge van de samenleving kunnen zakken, hangt onder meer ook samen met de woonomgeving waar iemand in leeft. In de volgende paragraaf zal ik daar meer op ingaan.

3.2 Buurt als meetinstrument voor sociaal kapitaal.

De soort wijk waarin men woont en leeft, speelt een belangrijke rol voor de mate van sociaal contact dat bestaat tussen buurtgenoten. Uit onderzoek van TNS Nipo²⁷ (2013) is gebleken dat de mate van sociaal contact en controle per buurt kan verschillen. Binnen volksbuurten kennen mensen elkaar over het algemeen beter en kunnen de banden vrij hecht zijn. Dit omdat men er vaak lange tijd woont, en –vooral vroeger- kinderen in de zelfde wijk bleven wonen op het moment dat ze uit huis traden. Ik sprak meneer Pol en meneer Jansen die al hun hele leven in respectievelijk Rivierenwijk en Sterrenwijk wonen. De dochter van meneer Jansen woont op nummer tien, vertelt hij wanneer hij in zijn leunstoel zijn zoveelste shagie van deze ochtend opsteekt; hijzelf woont op nummer drie. “Iedereen weet hier van elkaar wat ze doen. We houden elkaar allemaal goed in de gaten. Past er iemand niet goed in de buurt, dan is die ook altijd snel weer vertrokken.” Ook in Hoograven hebben –vooral de wat ouderen- redelijk contact met buurtgenoten, vertellen de vrijwilligers van Hart van Hoograven. In Kanaleneiland lijkt dit anders voor de moeders die ik sprak in de speeltuin. Deze vrouwen, voornamelijk tweede generatie migranten, hebben weinig contact met buurtgenoten. Het contact met andere (moeders) is vaak enkel oppervlakkig, en van velen woont de familie ver weg. Rekenen op steun van anderen, kunnen ze niet allemaal. Zij komen overeen met de categorie ‘armere passieve’ die TNS-Nipo (2013) stelt. Dit zijn vaak mensen uit lagere beroepsgroepen die woonachtig zijn in flats of etagewoningen van (middel-)grote steden, waar men elkaar nauwelijks tot niet kent. Voor deze groepen mensen is het dus van belang dat ze op iets anders dan buurtgenoten kunnen terugvallen. Gelukkig is dit niet voor iedereen die ik sprak uit Kanaleneiland het geval. Er waren ook zeker gevallen waarbij wel sprake is van goed onderling contact.

Doordat veel contacten met buurtgenoten redelijk oppervlakkig blijven, is het moeilijk om hulp van een buur te vragen. “Je weet toch niet echt wat voor soort ze zijn,” vertelt een moeder uit de speeltuin, terwijl ze daarbij om zich heen kijkt. Hulp vragen zal niemand van de gesproken informanten snel doen. Terugvallen op familie is het meest voor de hand liggend, maar vaak wonen familieleden te ver om echt hulp te kunnen bieden.

Hier komt de contradictie die zich binnen de participatiesamenleving afspeelt terug: mensen zijn in sommige gevallen zeker bereid voor elkaar te zorgen, maar dit is voor hen niet altijd haalbaar.

²⁷ TNS Nipo 2013 Niet iedereen is toe aan de participatiesamenleving. In de categorie arme actieve burger - mensen in lagere welstandsklassen- kent men elkaar goed en zijn de banden vrij hecht. Men is bereid dingen voor elkaar te doen, zolang de activiteiten binnen de bekende levenssfeer liggen.

Wanneer blijkt dat het niet haalbaar is om voor elkaar te zorgen, is dit volgens PvdA raadslid een keuze is. Het is een keuze of je mee gaat in de participatiesamenleving of niet, “in Nederland mag je vereenzamen.”²⁸ In plaats van dat het makkelijker gemaakt wordt door de overheid om voor elkaar te zorgen, is de keuze aan de burger zelf óf je voor elkaar zorgt, ongeacht of dit haalbaar is of niet. Een goed voorbeeld hiervan is wat ‘de mantelzorgboete’ genoemd werd: “Veel families blazen hun plannen af om met hun hulpbehoevende vader of moeder te gaan samenwonen, omdat ze vrezen voor een korting op diens AOW-uitkering. Een gepensioneerde die met zijn kind gaat samenwonen, ontvangt vanaf juli volgend jaar minder AOW” (Huisman, 2014). Deze regeling is inmiddels ingetrokken. Wat deze regeling laat zien is dat de overheid haar blik gericht heeft op geld binnenbrengen en in veel mindere mate oog heeft voor gevolgen voor kwetsbare burgers met bepaalde regelingen.

Mensen zijn hoe dan ook steeds meer aangewezen op elkaar. Per buurt kan de hoedanigheid en verschijningsvorm van contact verschillen. Daarnaast is de mate van netwerk dat iemand om zich heen heeft van belang. Dit is, zoals in de volgende paragraaf besproken zal worden, van invloed op de zelfredzaamheid van burgers.

3.3 Netwerk versterkt zelfredzaamheid.

Om niet te vereenzamen, en zelfredzaamheid te vergroten, is het van belang over een netwerk of sociaal kapitaal, te beschikken. Sociaal kapitaal heeft betrekking op de inbedding van individuen, groepen of organisaties in sociale verbanden (Engbersen, 2003). Sociaal kapitaal en netwerken zijn daardoor continu veranderbaar en zijn geconstrueerd door investeringen in deze relaties en netwerken (Portes, 1998). Een hoge mate van sociaal kapitaal kan voor een hechte civil society zorgen (Fukuyama, 2010). Een hechte civil society is voor de overheid van belang, doordat het voor meer bereidheid en participatie kan leiden. De volksbuurten en ‘armere actieven’ uit het onderzoek van TNS Nipo (2013), tonen dit aan doordat wanneer men elkaar kent, men meer bereid is voor elkaar te doen.

Meerdere sociaalmakelaars bevestigden dat het hebben van een sociaal netwerk essentieel is voor mensen om zelfredzaamheid te versterken. Door te korten op de handvatten die de verzorgingsstaat bood, lopen mensen eerder het risico kwetsbaar(der) te worden. “Al die bezuinigingen, niet alleen in het welzijnswerk, maar in de hele gezondheidszorg, als zo door gegaan wordt met bezuiniging op bezuiniging, dan raken die [kwetsbare] mensen veel sneller in isolement, en ben je de hele binding kwijt.”²⁹ Het buurtcontactpersoon project dat Ronald heeft geholpen op te

²⁸ PvdA Gemeenteraadslid Utrecht

²⁹ Ronald, Sociaalmakelaar, Vooruit en voornamelijk werkzaam in Sterrenwijk.

zetten in de tijd dat Cumulus nog bestond, ziet hij als een methode om (verdere) vereenzaming, of isolement te voorkomen.

Door de omslag in de manier van werken, hebben sociaalmakelaars pas een activerende rol op het moment dat mensen letterlijk bij ze in zicht zijn, bijvoorbeeld wanneer mensen aanwezig zijn in het buurthuis. Het is dus moeilijk te stellen dat je iedereen bereikt. Het is vooral bij ouderen moeilijk er grip op te krijgen. “Als ze thuis zitten, zitten ze thuis” legt Loes³⁰ uit. Loes is veel werkzaam bij Hart van Hoograven, en via Ronald kent ze het buurtcontactpersoon project. “Het buurtcontactpersoon project is een goed begin voor het in kaart brengen van eenzame mensen, in dit geval ouderen.” Wanneer er tijd en geld voor zou zijn, zou ze dat ook graag in deze wijk op willen zetten, zodat een goed beeld ontstaat van welke ouderen kwetsbaar zijn geworden, en welke nog zelfredzaam zijn en geen hulp nodig hebben. Loes is tevens voorzichtig positief: “Ik heb verder wel het idee dat mensen in deze wijk de weg redelijk weten te vinden naar U-Centraal³¹ en ons. Dat is goed, en positief. Maar je moet er niet aan denken dat dit [het buurtcentrum en U-centraal] uiteindelijk ook helemaal zal verdwijnen.”

Niemand mag door het ijs vallen, daar zijn de gemeenteraadsleden vanuit D66 en de PvdA het over eens. De ondergrens moet bewaard blijven. Als er geen netwerk is, is het er niet. De sociaalmakelaar is er om dat te versterken. Het gesproken raadslid van D66 voegt eraan toe: *“alles wat professionele zorg nodig heeft kan je niet overlaten aan de informele zorgverleners, dat is voor mij de grens. En niet iedereen heeft een netwerk of een omgeving om zich heen waar je die steun uit kunt halen, en deze mensen moet je als gemeente opvangen. Het is niet anders. Tuurlijk moet zoveel mogelijk vanuit de eigen kracht, en waar dat niet kan, moet gewoon zorg verleend worden. That’s it, je kunt mensen niet niet zorg verlenen.”*³² De grens ligt dus bij het moment dat iemand echt ‘door het ijs’ dreigt te vallen. Dan moet diegene aan de bel trekken en zal er zorg geleverd kunnen worden. Trekt deze persoon niet aan de bel, dan geldt volgens de PvdA de leuze: “vereenzamen is een keuze.”³³ De individuele handelingsvrijheid moet zorgen of iemand de hulp ontvangt die hij verdient. Alleen waar vraag is, wordt aanbod geboden.

Als individu is het dus van belang een sociaal netwerk te hebben om meer over een gevoel van zelfredzaamheid te kunnen beschikken, en je netwerk kan voor jou aan de bel trekken wanneer meer zorg noodzakelijk is. Daarbij is een gevoel van verbondenheid met een groep of omgeving

³⁰ Loes, sociaalmakelaar bij Vooruit en voornamelijk werkzaam bij Buurtcentrum Hart van Hoograven.

³¹ U Centraal is op 1 augustus 2013 opgericht en biedt informatie en advies, individuele begeleiding en hulpverlening, groepshulpverlening en vrijwillige inzet. U Centraal bestaat uit zes wijkteams en stadsteams.

³² D66 gemeenteraadslid Utrecht

³³ PvdA gemeenteraadslid Utrecht

nodig om meer bereidheid te vinden van een individu om klaar te staan voor anderen en de eigen omgeving.

3.4 De begrensdheid van sociaal kapitaal.

Wanneer er sprake is van een sterke mate van sociaal kapitaal binnen een groep, dan is er veel sociale mobiliteit, het idee bestaat dat samen een hoop bereikt kan worden (Engbersen 2003; Portes, 1998). Sociale mobiliteit komt tot stand aan de hand van de mate van sociaal kapitaal dat bestaat binnen een groep. De sociale mobiliteit wordt bereikt door een mate van reciprociteit, een vorm van geven en nemen van (sociale) middelen. Sociaal kapitaal staat zogenoemd voor de mogelijkheid van actoren om voordelen veilig te stellen door lidmaatschap in sociale netwerken of andere sociale structuren (Portes, 1998).

Bourdieu benoemt verschillende velden, welke netwerken van relaties veronderstellen tussen gedefinieerde posities. Een veld kan aangeduid worden als een 'wereld' (economisch, cultureel of sociaal) waarbinnen een specifieke vorm van kapitaal verdeeld is. In elk van deze velden ontwikkelen mensen onbewust een bepaalde habitus. Het is een manier van waarnemen, denken, handelen en organiseren, zonder dat dit door een set van regels is vastgesteld (Ortner, 1998; Throop&Murphy, 2002). Habitus is de manier waarop een individu handelt en reageert op de wereld om zich heen, en komt tot stand door bepaalde structuren die iemand onbewust met zich meedraagt door geschiedenis en herinnering (Throop&Murphy, 2002). Het is een systeem dat ontstaat door interactie met structuren van de sociale wereld.

Sociaal kapitaal, ofwel de sociale relaties en netwerken die iemand heeft, spelen zich af binnen zo een maatschappelijk veld. Habitus weerspiegelt de waarden, regelingen en verwachtingen van bepaalde groepen mensen (Throop & Murphy, 2002). Het is een identificatiemechanisme waarmee mensen zich verbonden kunnen voelen aan elkaar binnen een bepaalde sociale klasse, waarbinnen mensen overeenkomende waarden, verwachtingen en regelingen kennen.

Engbersen (2003) legt verschillende denkers rondom sociaal kapitaal, zoals Portes, Putnam en Bourdieu, naast elkaar in zijn artikel "*De armoede van sociaal kapitaal*". Hierin stelt hij dat wanneer men in staat is zijn sociale netwerk in te zetten, de sociale mobiliteit vergroot kan worden. Dit geldt voor zowel individuen als groepen. Een schaduwzijde is dat een groep die nauwe verbanden met elkaar heeft, deze banden ook negatief in kan zetten tegenover anderen, waardoor het een bron van intolerantie en conformisme wordt door outsiders buiten te sluiten en te discrimineren (Engbersen, 2003). Op deze manier worden vooral 'ons soort mensen' betrokken binnen het eigen netwerk. Zogenoemd is hier sprake van selectieve werking van sociaal kapitaal.

Uit onderzoek blijkt dat arme huishoudens meer last hebben van de begrensdheid van sociaal kapitaal en veel minder profijt van sociale mobiliteit ervaren door sociaal kapitaal (Engbersen, 2003:13). Dit hangt samen met wat Putnam stelt, het verschil tussen *bonding* en *bridging*. Wil sociaal kapitaal mensen vooruit helpen, dan moeten bruggen geslagen worden (*bridging*) tussen verschillende groepen naar mensen buiten de eigen sociale groep (Engbersen,, 2003). De eigen sociale groep behelst banden (*bonding*) met mensen die aansluiten bij een persoon (zoals klasse, leeftijd, opleiding, etniciteit). *Bridging* vindt plaats tussen banden buiten deze groep, met mensen van bijvoorbeeld een andere generatie, andere klasse of andere etniciteit. *Bonding* ontstaat bijvoorbeeld binnenin een gemeenschap, zoals een buurt, waarbinnen relaties van vertrouwen zijn opgebouwd. *Bonding* is een noodzakelijk voorafgaande aan *bridging* (Engbersen, 2003). Dit maakt dat juist kwetsbare groepen niet in staat zijn deze bruggen te slaan, doordat hiervoor weinig tijd en aandacht over is. Men is voornamelijk bezig te overleven. Wanneer bruggen geslagen worden kan het sociaal kapitaal tussen beide groepen vergroot worden. Wanneer er geen vertrouwen en verbondenheid bestaat binnenin een gemeenschap kunnen moeilijk bruggen geslagen worden tussen verschillende groepen (*cross-cutting ties*). Deze visie komt overeen met de 'armere passieve' die TNS Nipo noemt in haar onderzoek. In wijken waar veel flats staan, kent men elkaar minder goed, wonen mensen met lage arbeidslonen, en is men minder bereid voor elkaar te doen. Niet vergeten moet worden dat de Nederlandse maatschappelijke onderklasse uit een grote groep allochtone burgers bestaat. Zojuist benoemde wijken kennen in verhouding veel inwoners met een niet Nederlandse achtergrond.

Binnen dit onderzoek wordt zo min mogelijk onderscheid gemaakt tussen etnische achtergronden van burgers en wordt voornamelijk gericht op de mate van sociaal kapitaal en kwetsbaarheid welke vaak samenhang vinden met lage sociale klasse. Echter kan niet onbenoemd blijven dat lage sociale klasse en een niet oorspronkelijk Nederlandse etnische achtergrond nog vaak samengaan in Nederland.

Uit het onderzoek van Larsen et.al (2004) komt naar voren dat wanneer de mate van sociaal kapitaal hoog is, het waarschijnlijker is dat men ook civiele actie onderneemt (en de hechtheid van civil society toeneemt (Fukuyama, 2008)). De mate van sociaal kapitaal staat, zo stelt hij, in directe relatie met de mate van ongelijkheid. Hoe hoger de sociale ongelijkheid, hoe lager het sociale kapitaal (Larsen et.al. 2004:75). Ik kan me hier in vinden doordat deze stelling tevens overeenkomt met wat Adriaan mij vertelde: "Om te participeren moet je een bepaald geestelijk kapitaal hebben, wat betekent dat je vrij bent van een aantal basale zorgen, anders dan ben je meer bezig met overleven, dan dat je daar ruimte voor hebt."³⁴ Wederom komt hier naar voren dat zij zónder macht

³⁴ Adriaan is wijkraadlid Utrecht Zuidwest, en oud socioloog.

en sociaal kapitaal minder in staat zijn voor anderen actie te ondernemen, er zit een grens aan sociaal kapitaal, een grens aan wat je van iemand kan verlangen.

Om dit te onderbouwen volgt een voorbeeld waar de begrensdheid van sociaal kapitaal voor armere burgers tijdens mijn onderzoek naar voren kwam, toen meerdere sociaalmakelaars vertelden dat in rijkere buurten mensen veel sneller de weg naar subsidies weten te vinden, dan mensen in minder rijke buurten. In rijkere wijken wonen burgers die mondiger zijn, en sneller zelf actie ondernemen om te zorgen dat hun wijk er goed uit ziet. Dit komt overeen met de uitkomsten van het onderzoek van TNS Nipo welke laat zien dat wijken waarin ‘welgestelde actieven’ burgers wonen, “men de gang naar de subsidiepotjes goed weet te vinden.” (TNS Nipo, 2013) Rijkere burgers hebben hier de tijd voor doordat de basisbehoefte voorzien zijn. In armere wijken zijn mensen meer bezig met ‘overleven’ waardoor het idee om uit te zoeken waarvoor subsidies aangevraagd kunnen worden niet bij mensen opkomt.³⁵ Ook de sociaalmakelaar is in die wijken daar niet mee bezig, doordat eerst gezorgd moet worden dat basiselementen zoals veiligheid en stabiliteit voldoende aanwezig zijn.

Hier is terug te zien dat door sociale ongelijkheid, mensen in armere wijken als het ware worden uitgesloten van de subsidies die mensen in rijkere wijken wel weten te vinden. Er is weinig sociaal kapitaal, en weinig mobiliteit aanwezig om deze stap te zetten die voor meer mobiliteit (en dus macht) zou kunnen zorgen. De rijkere, en meer machtigen, vinden hun weg naar subsidies wel, en zorgen er wederom voor zelfredzamer te zijn.

3.5 Mentaliteitsverandering naar de verantwoordelijke burger.

Tijdens het debat ‘Pijn en Plezier van Actief Burgerschap’ maart 2014 te Utrecht, benadrukt hoogleraar actiefburgerschap Evelien Tonkens dat in tijden van de participatiesamenleving opzoek gegaan moet worden naar nieuwe verhoudingen tussen burgers en overheid, en naar goede verhoudingen tussen burgers onderling. Een zoektocht naar onderlinge solidariteit en wederkerigheid lijkt op zijn plaats.

Om de participatiesamenleving te laten slagen is, zoals hierboven aangeduid, een bepaald niveau van sociaal kapitaal nodig op individueel- en groepsniveau. Het idee samen iets te kunnen bereiken hangt samen met een gevoel van verbondenheid en solidariteit, die ervoor dienen dat burgers voor elkaar zullen zorgen. Wanneer sprake is van solidariteit, worden bepaalde waarden gedeeld, waardoor een gevoel van vertrouwen en respect naar elkaar kan ontstaan (Gill, 2009). Doordat solidariteit een mate van gedeelde waarden betekent, betekent dit automatisch ook dat van anderen bepaalde waarden niet worden gedeeld. Solidariteit behelst dus zowel in- en uitsluiting

³⁵ Ronald sociaalmakelaar Vooruit; Peter, Yolanda sociaalmakelaars Doenja Dienstverlening

(Gill, 2009). Je kan nooit solidair naar iedereen zijn. Tracht je dit wel te zijn, dan verliest het al zijn waarden.

Om de grens van verbondenheid en solidariteit te kunnen duiden vroeg ik aan sociaalmakelaars en buurtbewoners hoeveel van iemand verwacht kan worden die komt helpen in een speeltuin of buurtcentrum. “Het is één ding dat een moeder haar eigen kinderen kan opvoeden, maar iets geheel anders wanneer zij de verantwoordelijkheid heeft over een groep van 20 kinderen.”³⁶ Ook sociaalmakelaar Peter vraagt zich af of een ouder in staat moet zijn in te kunnen grijpen bij kinderen die een opstootje hebben, terwijl tegelijkertijd een kind geholpen moet worden met plassen en een derde met een lenerspas staat te zwaaien die dringend speelmaterieel wilt. “En is het realistisch dat ze dit tegelijk ook op de Vreedzame wijze³⁷ kunnen doen? Het is nogal wat,” pleit Peter terwijl hij een stepje van de grond raapt en in de daarvoor bestemde kist legt. Hij maakt dit soort situaties dagelijks mee. Maar hij is ervoor opgeleid hier bewust en doordacht mee om te gaan. Er is jaren toegewerkt naar methodieken die lange tijd door professionals werden uitgevoerd en nu van ouders verwacht worden terwijl ze een middagje willen spelen met hun eigen kind. “Mensen moeten elkaar ook kunnen aanspreken. Als ik zie dat jouw kind iets doet met een ander kind moet ik kunnen zeggen van hé, let even op. Maar jij kan dan ook tegen mij zeggen van hé waar bemoei jij je mee joh. Snap je?”³⁸ De Vreedzame wijze is er wel, maar dat wil niet zeggen dat iedereen hier altijd even goed mee kan handelen. “Een collega van me zei ook, ‘wanneer ik niet meer aanwezig ben, gaat dat nieuws als een lopend vuurtje en voor je het weet zit het vol met jongeren³⁹ in mijn speeltuin, en ja, dan weet ik het niet’. Dat soort processen krijg je dan ook.”⁴⁰ Wanneer de kat van huis is, dansen de muizen, zogezegd. Het is dus moeilijk verantwoordelijkheid te dragen voor faciliteiten die geboden worden.

Een onderliggend gevaar dat op de loer ligt, wat ik van meerdere informanten hoorde, en wat bovenstaande quote ook aangeeft, is wanneer buurthuizen en speeltuinen aan vrijwilligers worden overgedragen, deze plekken ‘gekaapt’ worden door bepaalde groepen.⁴¹ De invulling van de groepen die ‘kapen’ lopen uiteen. Dit kunnen bijvoorbeeld ouderen of juist jongeren, vrouwen, of bijvoorbeeld een etnische groep zijn die de overmacht nemen in een buurthuis. Dit hangt samen met de negatieve en selectieve vorm van het inzetten van sociaal kapitaal (Engbersen, 2003). Intolerantie

³⁶ Joska, Sociaalmakelaar bij Vooruit.

³⁷ Vreedzame wijze is een methodiek vanuit De Vreedzame School toegepast op wijkniveau. Kinderen leren op een vreedzame manier conflicten op te lossen en elkaar en andere buurtbewoners positief te benaderen. (<http://www.vrijwillige-inzet.nl/projecten-en-producten/p068-handboek-vreedzame-wijk/>)

³⁸ Ronald, Sociaalmakelaar Vooruit.

³⁹ Speeltuinen zijn in principe voor kinderen tot 12 jaar. Dus niet bedoeld voor jongeren, mits ze daar met hun kleinere broertjes of zusjes zijn.

³⁷ Ronald, Sociaalmakelaar Vooruit

⁴¹ De volgende informanten gaven dit aan: Raadslid PvdA, Raadslid D66, Wijkraadslid Zuidwest, sociaalmakelaars: Ronald, Peter, Loes, Joska. Verantwoordelijke burgers: Pascalle, Siham

en uitsluiting van bepaalde groepen heeft zich vaker voorgedaan bij buurthuizen en speeltuinen. Bij de Zandloper⁴² was dit het geval voordat Dilara en Pascalle er waren. Dilara vertelt dat het in de periode voordat zij aanwezig waren het geen speeltuin meer was. “Er was een groep ouders met hun kinderen die hier de overhand namen. En op een gegeven moment, kwam iemand anders in de speeltuin staan en die begon er wat van te zeggen, en die hebben ze, ja hoe zeg je dat, gezorgd dat die niet meer terug zou komen. En toen is besloten de speeltuin op slot te draaien. En zijn wij er daarna voor in de plaats gekomen.”⁴³

Ook in Kanaleneiland ging het niet zonder slag of stoot. Toen de speeltuin drie jaar geleden geopend werd, was dit de eerste maanden alleen mogelijk in samenwerking met de politie, omdat anders het niet in bedwang te houden was. “Pas toen de verhoudingen duidelijk waren, en sommige mensen en kinderen weg waren, kon het pas verder. Maar voor dat dat gesetteld was, was er politie nodig om de orde te bewaren en te zorgen dat niet bepaalde groepen de overmacht namen.”⁴⁴ Ook verschillende buurthuizen hebben het meegemaakt dat een bepaalde groep buurtgenoten (oud, jong, allochtoon, autochtoon) de overhand nam waardoor andere groepen niet meer welkom waren. In deze buurten is men nog niet in staat een koppeling tussen verschillende groepen, die zij anders achten dan zichzelf te maken en solidair met elkaar om te gaan, er is geen sprake van *bridging*. Er was niet voldoende sociaal kapitaal in de wijk aanwezig om deze speeltuinen zelfstandig te laten draaien. Daarbij moet ook rekening gehouden worden met verschillende achterliggende belangen en doelen tussen burgers onderling. Zo zijn er altijd moedwillige burgers en niet moedwillige burgers wiens belangen verschillen en tegenover elkaar staan. “Er zijn altijd meer en minder initiatiefrijke burgers, maar ook burgers die verschillende belangen hebben en strijd voeren over doel en vorm van participatie” (Boutelier, 2014:15). Dit kan aanleiding zijn voor een groep buurtbewoners om hun sociaal kapitaal selectief en negatief in te zetten.

Ook deze voorbeelden laten zien dat het niet altijd even makkelijk is de verantwoordelijkheid van (welzijns-) faciliteiten bij burgers neer te leggen. De drang naar macht voor het individu of de eigen groep, waar de hedendaagse fluïde maatschappij op geënt is, springt weer naar voren. Een optie, wanneer het buurtgenoten niet lukt er een plek voor iedereen van te maken, is om de speeltuin of buurthuis te sluiten. “Maar ja,” vraagt Ronald zich af, “is dat dan beter?”

Uit het bovenstaande is af te leiden dat een wisselwerking tussen zelfstandigheid en een mate van overzicht bewaren nodig is bij welzijnsorganisaties, zodat geen misbruik van de faciliteiten gemaakt kan worden. In veel gevallen zijn groepen buurtgenoten (nog) niet in staat onafhankelijk

⁴² Buurttuin in Rivierenwijk

⁴³ Siham is vrijwilligster bij de Zandloper en is hier samen met Pascalle verantwoordelijk voor. De Zandloper draait tegenwoordig geheel zelfstandig.

⁴⁴ Adriaan, Wijkraad-lid Utrecht Zuidwest

hun diversiteit te organiseren en onderlinge bruggen te slaan tussen jong en oud, allochtoon of autochtoon, en zijn professionals wenselijk voor het behoud van de basis van veiligheid en stabiliteit binnen een buurthuis of speeltuin.

In dit hoofdstuk heb ik laten zien dat zij die *connected* zijn makkelijker mee kunnen draaien in de maatschappij dan zij die minder flexibel en mobiel zijn. Kwetsbare burgers ontvangen hardere klappen van het verder terugtrekken van de overheid dan zelfredzame burgers, doordat wanneer geen bijdrage geleverd kan worden aan de maatschappij je er buiten komt te vallen.

Verantwoordelijkheid moet nog georganiseerd en in banen geleid worden door de overheid doordat diversiteit bestaat tussen de mate van solidariteit van buurtbewoners onderling - de mate van sociaal kapitaal (de inbedding van individuen in sociale verbanden) dat aanwezig is bij buurtbewoners. Een hoge mate van sociaal kapitaal zorgt voor meer bereidheid vanuit de groep en daardoor ontstaat het gevoel dat samen meer bereikt kan worden (Portes, 1998). Ook Maurice benadrukte bij het debat over actief burgerschap, dat “wanneer er sociale verbondenheid is, veel op vrijwillige basis mogelijk is.”⁴⁵

Heerst er een verantwoordelijkheidsgevoel bij buurtbewoners, dan zullen zij eerder de noodzaak zien solidair naar hun omgeving te zijn, en samen ervoor te zorgen dat de wijk er goed uitziet, en er voor elkaar gezorgd wordt. Dit hangt samen met de verandering in structuur die in het vorige hoofdstuk aan bod is gekomen, die een actieve houding van burgers verlangt. Door een positieve benadering van het publieke moraal wordt van burgers verlangt een actieve rol te spelen in het publieke domein. Dit is moeilijk te verwezenlijken doordat in een te korte tijd een mentaliteitsverandering wordt verlangt van burgers. Veel burgers zijn nog niet in staat een brug naar elkaar te slaan terwijl dit wel van hun verlangt wordt te doen. De overheid trekt haar handen terug en werkt, net als de markt, via vraag en aanbod, en biedt geen ondersteuning meer aan.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op het gevolg van deze mentaliteitsverandering naar een actieve houding die de overheid van haar burgers verwacht en de reacties en mogelijkheden van kwetsbare burgers hierop.

⁴⁵ Maurice is oprichter van de Leeszaal in Rotterdam, een locatie die mensen samenbrengt, geheel op vrijwillige basis bestaat en bottom-up is ontstaan.

4. De kloof tussen beleid en praktijk

“De speeltuin is een ontmoetingsplek, waar mensen participeren, elkaar (voor het eerst) ontmoeten en praten met elkaar. Wanneer veranderingen te snel doorgevoerd worden, en de speeltuin te snel verzelfstandigd moet zijn, kan er een gat ontstaan en wordt deze plek weer een stuk van de straat in plaats van een fijne ontmoetingsplek waar mensen kunnen groeien.”⁴⁶

Zoals in vorige hoofdstukken besproken, heeft de invoering van de participatiesamenleving flink wat stof doen opwaaien. De structurele veranderingen hebben een spanningsveld tot stand gebracht tussen zelfredzaam zijn als individu en zorg dragen voor het welzijn van anderen. Deze ontwikkelingen zorgen op dit moment voor het ontstaan van een kloof; een gat tussen wat de overheid verwacht van haar burgers en wat burgers doen. In dit hoofdstuk zal ik laten zien dat wat de overheid van burgers verlangt nog niet altijd in overeenstemming is met wat burgers bereid zijn te willen en kunnen doen.

Om dit gat analytisch te kunnen duiden, kan de participatiesamenleving gezien worden als een *universal* (Tsing, 2008), een idee of concept dat zich mondiaal tentoon stelt. Zo wordt in Engeland gesproken van ‘the Big Society’, een begrip dat in de kern hetzelfde is als het begrip participatiesamenleving. Niet alleen binnen Europa, maar ook in de Verenigde Staten is al langere tijd sprake van het terugtrekken van de overheid uit de samenleving (Irvin, 2008). Een *universal*, zo beschrijft Tsing, is een mondiaal idee dat lokaal invulling krijgt, en door die lokale invulling een bijdrage levert aan het grote- alles omvattende idee. Een gat, *gap*, ontstaat op het moment dat er een verschil in betekenis wordt gegeven aan de invulling van de *universal* op lokaal niveau. Hierdoor ontstaat een conceptueel ongeregeld gebied en kan een dichotomie ontstaan over -in dit geval- de invulling van de participatiesamenleving. Wanneer *universals* niet succesvol zijn geweest in het stellen van alle voorwaarden, ontstaan in de voegen van de *universals*, *gaps* (Tsing, 2005:202). Een *gap* doet zich op dit moment voor tussen wat door de overheid als algemeen vanzelfsprekend wordt gezien, en wat burgers denken dat van hen verlangt wordt.

Verschillende buurtbewoners gaven aan dat de overheid veel van hen verwacht, maar niet luistert, of kijkt naar wat er nodig is om de gestelde doelen van het Vernieuwend Welzijn te kunnen bereiken. “Er wordt alleen maar gekort op plekken waar wij samenkomen. En wat krijgen we ervoor terug, helemaal niks, we moeten het zelf maar uitzoeken”, vertelt Bea terwijl we in de speeltuin in Kanaleneiland zitten. Er lijkt een *gap* te ontstaan tussen het beleid dat gevoerd dient te worden, en de uitvoering in de praktijk, zoals Peter aangeeft in het citaat waar dit hoofdstuk mee begint. De

⁴⁶ Peter, Sociaalmakelaar bij Doenja Dienstverlening

actieve rol die de overheid vraagt aan burgers om in te nemen hangt zoals in vorige hoofdstukken is aangeduid af van de mate van een verantwoordelijkheidsgevoel dat mensen hebben ten opzichte van elkaar, welke groter is wanneer er een grote mate van sociaal kapitaal aanwezig is en duidelijke afspraken bestaan over de normen en waarden binnen het publieke domein. Onderzoek van TNS Nipo (2013) heeft aangetoond dat hier in rijkere buurten en op het platteland meer sprake van is dan in minder rijke buurten. Zoals in het vorige hoofdstuk aangeduid, is een gevoel van verantwoordelijkheid vooral nog weinig aanwezig bij kwetsbare burgers, burgers met weinig sociaal kapitaal, en burgers in een laag sociaal economische klasse. De gesproken buurtbewoners in Kanaleneiland hebben weinig verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van mensen die ze niet kennen. Regelmatig komt het voor dat er ruzies plaatsvinden in de speeltuin tussen ouders, en de situatie daarbij snel uit de hand kan lopen. Een aantal keren is daar de politie bij aan de pas gekomen.⁴⁷ Gelukkig zijn er ook positieve verhalen van ouders die elkaar wel kennen en waar een goede sfeer tussen bestaat, en vaak voor elkaar klaar wordt gestaan.⁴⁸

De mensen waarmee ik sprak hebben tijd nodig om aan veranderingen te wennen. Helaas wordt hen door de overheid niet veel tijd gegeven, doordat in dit mondiale, flexibele tijdperk veranderingen elkaar snel opvolgen en daardoor de kans bestaat dat de in principe goede bedoelingen van de overheid een slechte afloop kunnen hebben voor kwetsbare mensen die gebruik willen maken van welzijnsvoorzieningen. Ook SCP directeur Putters deelt deze mening: “De participatiesamenleving is niet binnen een paar jaar gerealiseerd. De overheid kan zich niet volledig terugtrekken maar moet het proces begeleiden” (Putters in Kamerman, 2014). Door begeleiding van de overheid zouden ontstane *gaps* gedicht kunnen worden.

4.1 Meer participeren in minder publieke ruimten

Een element dat het gat tussen overheid en burger, beleid en praktijk vergroot, is dat er niet alleen op mankrachten bezuinigd wordt maar ook op fysieke ruimten zoals de ontmoetingsplaatsen van buurthuizen en speeltuinen. Verschillende buurtcentra hebben hun deuren moeten sluiten, andere hebben minder ruimte beschikbaar voor burgers om te participeren⁴⁹. Er is zogezegd gekort op het gebruik van publieke ruimten voor het publiek. Een publieke sfeer wordt gecreëerd door gesprekken van individuen die samen een publiekelijk lichaam vormen (Habermas, 1964). De publieke ruimte kan als broedplaats gezien worden voor de vorming van publieke normen en waarden die door de *public sphere* belichaamd worden. Minder ruimte voor het vormen van een publieke sfeer en publiek

⁴⁷ Eda, moeder in speeltuin Anansi

⁴⁸ Bea, moeder in speeltuin Anansi

⁴⁹ Joska, sociaalmakelaar Vooruit; Soraya sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening.

moraal, draagt niet bij aan het werven van actieve en verantwoordelijke burgers, doordat deze juist in de publieke ruimte waar normen en waarden gedeeld worden, tot stand komen. Een *gap* wordt zichtbaar doordat de overheid noodzaak ziet te bezuinigen op de ruimten voor welzijnsorganisaties, terwijl dit voor burgers plekken zijn waar zelfredzaamheid versterkt kan worden. Dit zorgt voor een zwakke schakel binnen de contouren van de participatiesamenleving.

Een voorbeeld van deze korting op publieke ruimte is de beperkte openstelling van de speeltuin in Kanaleneiland die ingesteld wordt wanneer ouders niet bereid zijn verantwoordelijkheid te dragen voor de speeltuin. *“Het is natuurlijk gemakkelijk om de tent te sluiten en alleen te openen als buurtbewoners zélf gaan draaien, maar als dit op deze wijze wordt afgedwongen, kun je je afvragen of het een 'veilige' en 'vreedzame' speelplek blijft en of de verstandshouding tussen buurtbewoners/bezoekers en de sociaalmakelaars goed blijft. En dat is natuurlijk wel nodig, want we fungeren ook nog regelmatig als vertrouwenspersoon”*.⁵⁰

Tijdens mijn gesprekken met ouders in de speeltuin kwam meerdere keren naar voren dat zij niet goed wisten wat de bedoelingen waren van de vernieuwde manier van werken. Niet iedereen begrijpt de veranderingen meteen, ondanks dat het hen al meerdere keren is uitgelegd. Bij een aantal moeders was enkel blijven hangen dat de speeltuin twee keer per week dicht is vanwege de bezuinigingen. De link dat wanneer zelf iets georganiseerd wordt er wel de mogelijkheid is de speeltuin te openen, was bij de meeste nog niet gelegd. De verwachting van deze ouders sluiten niet aan bij de doelstellingen die vanuit de overheid zijn ingesteld. Het is niet uit onwil van de ouders, er bestaat gewoonweg te veel onduidelijkheid over de bedoelingen en verwachtingen naar elkaar. Om dat met elkaar in overeenstemming te laten komen, is tijd nodig.⁵¹ Helaas staat tijd gelijk aan geld en wordt weinig tijd beschikbaar gesteld door de overheid. Ook het Sociaal Cultureel Planbureau ziet dat tijdsdruk een probleem is: “burgers zelf ervaren vaak een spanning tussen hun bereidheid tot vrijwilligerswerk en de grote tijdsdruk die inherent is aan het leven in een moderne samenleving” (Putters in Kamerman, 2014:17).

Hierbij kan teruggedacht worden aan de contradictie die ontstaat bij burgers die in principe bereid zijn meer voor anderen te doen, maar waarbij de realiteit leert dat dit voor hen niet haalbaar is te verwezenlijken. Redenen die hiervoor gegeven zijn, zijn weinig sociaal kapitaal, weinig onderlinge solidariteit of doordat men over weinig economisch kapitaal beschikking heeft en hierdoor geen tijd overblijft om voor anderen tijd vrij te maken doordat zelf nog in basisbehoeften voorzien dient te worden. Laatst genoemde is iets dat veel voorkomt in wijken waar veel laaggeschoolde arbeiders wonen, zoals TNS Nipo (2013) heeft aangetoond.

⁵⁰ Peter, Sociaalmakelaar bij Doenja Dienstverlening

⁵¹ Peter, Sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening

4.2 Kloof welzijnswerk en marktwerking

Een andere kloof die langzaam lijkt te ontstaan, is de kloof tussen waar het welzijnswerk oorspronkelijk voor bedoeld was – het ondersteunen van kwetsbare mensen in de samenleving- en waar het nu naar toe dreigt te gaan – economische winsten behalen door geld te genereren vanuit welzijnsorganisaties.

Doelstellingen die passen binnen het neoliberale systeem zoals meer zelfredzaamheid, en minder overheidskosten, schemeren steeds vaker door bij de welzijnsorganisaties. Docenten moeten tegenwoordig betaald worden door de deelnemers en niet meer door de subsidie van de overheid. Dit zorgt ervoor dat de drempel om te komen voor sommige buurtbewoners te hoog wordt. *“Het is een extra drempel ja, mijn vrouw deed altijd mee in Hart van Noord met een yoga-clubje, dat eerst door Doenja Dienstverlening werd georganiseerd en een habbekrats kostte. Toen werd de subsidie gestopt en moest de docent dit zelf als zzp’er gaan doen. De prijs ging natuurlijk erg omhoog, en met name haakte allochtone deelneemsters af. De koffiecorner in Hart van Noord waar een Oost-Europees echtpaar hapjes en koffie serveerde tegen betaling tijdens dit soort activiteiten ging vervolgens dicht, er was geen belangstelling meer voor.”*⁵² Kwetsbare burgers (in dit geval voornamelijk allochtone buurtgenoten met een laag inkomen) konden de verhoogde kosten niet opbrengen waardoor ze niet meer konden meedraaien bij deze activiteiten, en het Oost-Europese echtpaar loopt een gedeelte van hun inkomsten mis. De focus op geld genereren zorgt in deze situatie niet voor meer zelfredzaamheid van kwetsbare burgers, maar geeft enkel buurtgenoten met meer economisch vermogen de mogelijkheid tot participeren.

Sociaalmakelaar Loes gaf mij een zelfde soort voorbeeld van wanneer activiteiten te duur worden, juist de meest kwetsbare burgers zullen verliezen. *“Hoe commerciëler, hoe duurder. Daardoor vallen alsnog alle kwetsbare af. Welzijnswerk is begonnen voor mensen met een lage sociaal economische status, mensen met weinig geld. Daarom probeer je de activiteiten zo laagdrempelig en goedkoop mogelijk te maken. Daardoor zijn die beweeg-activiteiten maar twee euro en geen vier. Als een docent dat zelf moet gaan doen, mogelijk huur moet gaan betalen voor een zaal zal de prijs alleen maar oplopen. Uiteindelijk ben je als welzijnswerker er voor de kwetsbare mensen, hoger opgeleide zoeken wel een yoga-clubje ergens in de stad. Hier komen dames sporten die gewoon geen geld hebben voor een sportschool. En dat is jammer als dat uiteindelijk gaat verdwijnen.”*⁵³

Meer marktwerking is niet per se een negatief aspect, het spoort mensen aan meer uit zichzelf te halen en zich niet passief en afhankelijk op te stellen, maar er moet niet vergeten worden voor wie deze organisaties opgericht zijn: kwetsbare burgers die zelf niet makkelijk mee komen en

⁵² Adriaan Wijkraadlid Utrecht Zuidwest, oud socioloog en PvdA-lid.

⁵³ Loes, Sociaalmakelaar bij Vooruit, voornamelijk bij Hart van Hoograven.

daardoor een helpende hand nodig hebben. Door de huidige bezuinigingen wordt deze helpende hand enkel weggenomen.

Helaas zijn welzijnsorganisaties tegenwoordig genoodzaakt meer nadruk te leggen op geld genereren doordat vanuit de neoliberale overheid verlangd wordt dat ook welzijnsorganisaties uiteindelijk geld gaan opleveren.⁵⁴ Bij het gebruik maken van ruimten voor activiteiten in een buurtcentrum wordt onderscheid gemaakt tussen buurt gerelateerde en niet buurt gerelateerde activiteiten. Wanneer een activiteit geheel voor en door buurtbewoners is, dan is deze nog gratis. Naarmate de activiteit minder gericht is op buurtgenoten worden marktconform kosten in kaart gebracht. Voorheen waren hier subsidies voor.⁵⁵ Er wordt nu ingezet op de capaciteit van individueel handelen en de zelfredzaamheid van het individu.

Een focus op marktwerking is ook terug te zien bij speerpunten van Doenja Dienstverlening. De Huiskamer bij Huis voor de Buurt van Noord (Kanaleneiland) speelt in op economische groei van de wijk door een wederdienst in te voeren. Er worden bij de Huiskameravonden hapjes verkocht door buurtbewoners (stimulans wijkeconomie), of bezoekers van de avond geven op een ander moment een dansvoorstelling voor ouderen (wederdienst).⁵⁶ Ook in de speeltuin in Kanaleneiland wordt gewerkt aan wederkerigheid. Zo is Peter in onderhandeling met een van de moeders. Wanneer zij een aantal uren per week komt helpen in de speeltuin, krijgt zij in ruil daarvoor een ruimte in Hart van Noord voor een aantal uren tot haar beschikking om haar bedrijf voor kleding reparatie verder te ontwikkelen. Dit zijn positieve stimulansen die niet ten koste gaan van kwetsbare burgers maar hen in hun eigen kracht zetten. De professionals vanuit de welzijnsorganisatie spelen hier positief in op de *agency* van burgers door buurtbewoners te stimuleren zich actief voor zichzelf en anderen in te zetten.

Opgepast moet worden bij bestaande activiteiten dat deze middels marktwerking niet te duur worden, omdat de meest kwetsbare burgers (die laag op de sociaal economische ladder staan) dan als eerste uitgesloten zijn voor deelname aan een activiteit. De *collateral damage* (Bauman, 2012) -het ongewenste effect- dat zich voor kan doen wanneer activiteiten te duur worden is dat voor deze mensen niet alleen op het vermogen om te handelen maar ook op de middelen om te handelen gekort wordt, wat een aanslag is op hun vermogen tot zelfredzaamheid. De *collateral damage* komt zo ten laste te liggen aan de machtelozen, zij die niet volwaardig mee kunnen draaien in de maatschappij.

Hiermee kom ik terug op de *gaps*. Door de top-down doorgevoerde focus op meer marktwerking ontstaat een *gap* met het oorspronkelijke doel van de welzijnsorganisaties:

⁵⁴ Loes, Joska sociaalmakelaars Vooruit

⁵⁵ Emir, Sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening, bij Hart van Noord.

⁵⁶ Emir, Sociaalmakelaar Doenja Dienstverlening, bij Hart van Noord

ondersteuning bieden aan kwetsbare mensen. “Je moet eigenlijk kiezen; je hebt de kwetsbare mensen, daar wil je wat mee, en je wilt kijken hoe je met sterkere wijkbewoners zo’n buurthuis wel zelfstandig kunt laten draaien. Maar dat zijn twee hele verschillende lijnen naar mijn mening”.⁵⁷ Het liberale gedachtengoed lijkt voor te gaan voor het welzijn van kwetsbare –machteloze- burgers. Het voor elkaar iets kunnen betekenen lijkt alleen op te gaan tegen betaling. Kan men het niet betalen, kan ook geen ondersteuning (in de vorm van een les of activiteit) geboden worden.

Door het wegvallen van subsidies zullen niet alleen buurtbewoners zelf meer geld bij moeten leggen, ook zullen welzijnsorganisaties vaker opzoek moeten naar samenwerkingsverbanden met andere organisaties om de financiën rond te krijgen.⁵⁸ Meer samenwerken, is meer kennis samenvoegen en meer mogelijkheden creëren. Zo werkt Vooruit bij Hart van Hoograven, samen met Stichting Taal waardoor gratis taallessen aangeboden kan worden voor migranten vrouwen. Ook worden er bij Vooruit computerlessen aangeboden door een samenwerkingsverband. “Zo wordt vraag en aanbod samengebracht binnen het buurthuis. Door samenwerkingen aan te gaan kunnen we nog laagdrempelige activiteiten aanbieden/faciliteren voor kwetsbare buurtbewoners”, vertelt Loes tijdens een gesprek in haar kantoor op de bovenverdieping van buurtcentrum Hart van Hoograven waar ook U-Centraal en Yes030 gevestigd zijn. Op deze manier zijn sociaalmakelaars bezig hun netwerk naar een groter niveau uit te breiden, en zo de ‘samenredzaamheid’ te vergroten. Bij Vooruit kunnen door middel van samenwerkingsverbanden activiteiten dus nog gratis aangeboden worden. Hoe lang dit nog mogelijk blijft is onduidelijk. Sociaalmakelaars proberen de *gap* zo klein mogelijk te houden door samenwerkingsverbanden aan te gaan en op deze manier ondersteuning te bieden aan kwetsbare buurtbewoners.

Het ontstaan van de verschillende *gaps* als gevolg van de lokale invulling van de *universal* participatiesamenleving zijn een teken dat er onduidelijkheid bestaat over het beleid dat gesteld is en de uitvoering ervan in de praktijk. De onduidelijkheid bij ouders in speeltuinen is aan bod gekomen, waarvoor meer tijd nodig is om veranderingen te accepteren en eigen te maken. Het korten van de overheid op publieke ruimten creëert een *gap*, doordat deze ruimten een broedplaats zijn voor de ontwikkeling van publieke normen en waarden, en een kans biedt om zelfredzaamheid van burgers te vergroten. Als laatst is de grotere focus op marktwerking besproken waardoor kwetsbare burgers kansen worden ontnomen om te kunnen participeren binnen welzijnsorganisaties.

⁵⁷ Loes Sociaalmakelaar Vooruit bij Hart van Hoograven

⁵⁸ Loes Sociaalmakelaar Vooruit bij Hart van Hoograven

Adriaan legt uit dat de omslag die de overheid inslaat middels de participatiesamenleving niet vanzelf goed komt. “Je moet je bedenken als overheid, dat het realiseren van de participatiesamenleving vraagt om een actieve inbreng, met geld van de overheid om het te organiseren.”⁵⁹ Ook Tonkens stelt dat het niet werkt, dat wanneer de overheid zich passief opstelt, actief burgerschap vanzelf zal ontstaan (Tonkens, 2008). “Er liggen kansen, gezien de vele participatievormen die al plaatsvinden. *Checks* en *balances* zijn daarbij niet een aardig fenomeen wanneer het uitkomt, maar een levensader voor een duurzame, rechtvaardige en democratisch gelegitimeerde participatiesamenleving.” (Putters in Kamerman, 2014:56).

De literatuur stelt het, de praktijk laat het zien: de overheid dient zich in te zetten de voegen van haar *universal* te dichten waardoor *gaps* verdwijnen, zodat de vanzelfsprekendheid waar de overheid nu vanuit gaat aansluiting vindt bij wat burgers kunnen; en uiteindelijk zelfredzaamheid van alle burgers versterkt wordt. Er zijn kansen, en succesverhalen, en mensen zijn bereid zich in te zetten, wanneer de situatie zich ervoor leent. Hoe die situatie zich voordoet, dat zou de overheid moeten helpen organiseren. Participeren gaat niet vanzelf.

⁵⁹ Adriaan, Wijkbureau Utrecht-zuid, oud socioloog

Conclusie

Er is een kloof, een gat, een ongeregeerd gebied, tussen wat de overheid voor ogen heeft hoe burgers zich dienen op te stellen ten opzichte van elkaar, en wat burgers willen en kunnen doen voor elkaar. In de stad Utrecht hebben structurele veranderingen plaatsgevonden als gevolg van de participatiesamenleving en concreet van het Vernieuwend Welzijn Utrecht. Deze veranderingen hebben een spanningsveld tot stand gebracht tussen zelfredzaam zijn als individu en zorg dragen voor het welzijn van anderen binnen een geïndividualiseerde fluïde samenleving.

In deze scriptie heb ik laten zien dat 'De Participatiesamenleving' die tijdens de eerste Troonrede van onze nieuwe Koning Willem Alexander werd geïntroduceerd er voor velen plotseling was. Voor anderen was het slechts een nieuwe benaming voor een proces dat al langere tijd gaande was. Eén ding is duidelijk: een nieuw tijdperk is ingegaan. Dit is een tijdperk waarin flexibiliteit en mobiliteit hoekstenen zijn voor succes binnen de huidige mondiaal georiënteerde Nederlandse maatschappij. Hierbinnen volgen veranderingen elkaar snel op. Van burgers wordt verwacht flexibel en mobiel te zijn door gezamenlijk in de veranderingen mee te gaan. Echter niet alle burgers beschikken over voldoende flexibiliteit en mobiliteit om dit te bewerkstelligen, waardoor een kloof ontstaat.

Antropologisch onderzoek heeft de kracht om actuele maatschappelijke thema's en debatten aan de tand te voelen bij de subjecten om wie het uiteindelijk altijd draait: burgers in de samenleving. Dit zijn we immers allemaal, ongeacht onze onderlinge diversiteit. Als antropoloog ben ik in dialoog gegaan met mijn onderzoekspopulatie, op zoek naar informatie afkomstig van burgers uit de samenleving. Ik heb gekeken naar het ontstane gat binnen de contouren van de participatiesamenleving, als zijnde een *gap* binnen een *universal* (Tsing, 2008). Door samen te kijken naar invloeden en veranderingen, die van bovenaf zijn bepaald, heb ik een beeld kunnen vormen over de participatiesamenleving in Utrecht. Het voornaamste beeld dat mij is bijgebleven is: participeren gaat niet vanzelf. Een simpele korte zin, met een diepe lading. Het terugtrekken van de overheid dient georganiseerd te worden zodat veiligheid en stabiliteit voor (kwetsbare) burgers gewaarborgd blijft. De vraag hoeveel er georganiseerd moet worden is te herleiden uit de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. Te veel voor burgers zorgen is geen oplossing, zoals Goffman (in Gulden, 2014) al in de jaren 1950 voorzag, omdat dit burgers passief maakt. Echter, een passieve houding van de overheid is ook geen constructieve oplossing. Actief burgerschap ontstaat niet vanzelf (Tonkens, 2008). Het Vernieuwend Welzijn Utrecht zou als middenweg kunnen dienen, wanneer meer rekening gehouden wordt met diversiteit in zelfredzaamheid van burgers.

Verandering kost tijd. Maar tijd is schaars in de huidige flexibele samenleving. Ik heb gezien en gehoord dat de overheid veel van haar burgers verwacht, maar niet goed luistert, of niet goed kijkt naar wat er nodig is voor mensen in de samenleving om de gestelde doelen van het Vernieuwend Welzijn te kunnen bereiken. Door de top-down doorgevoerde veranderingen is een kloof ontstaan tussen het gestelde beleid en de uitvoering ervan in de praktijk. Door de bezuinigingen op mankrachten en fysieke ruimten, waar juist publieke normen en waarden ontwikkeld en gedeeld worden, lijkt een gat te ontstaan tussen het ondersteunen van kwetsbare burgers in de samenleving en winst genereren voor organisaties. Het liberale gedachtengoed lijkt vóór het welzijn van kwetsbare –machteloze- burgers te gaan. Zoals sociaalmakelaar Loes me vertelde is het welzijnswerk ontstaan om ondersteuning te bieden aan mensen met weinig netwerk en weinig economische status. Tegenwoordig lijkt deze ondersteuning steeds meer in het nauw gedreven doordat meer focus is op marktwerking.

Ik begon mijn onderzoek met de volgende hoofdvraag: *Op welke manier heeft het Vernieuwend Welzijn Utrecht –dat uitgaat van de eigen kracht van het individu én ‘samenredzaamheid’ van burgers binnen een individualistische samenleving – invloed op de zelfredzaamheid van kwetsbare burgers in Utrecht Zuid/ Zuidwest?*

Aan de hand van vier hoofdstukken waar empirie en theorie samengevoegd zijn, heb ik laten zien dat kwetsbare burgers de hardste klappen krijgen door het terugtrekken van de overheid, te meer wanneer de Nederlandse overheid op deze voet verder gaat. Zij die niet volwaardig mee kunnen draaien, en niet mobiel en *connected* zijn, worden uitgesloten van de maatschappij. Dit bevestigt tevens Baumans statement dat *‘collateral damage’* – de onbedoelde effecten van dit beleid – ten laste komen te liggen van de machtelozen, zij die niet mee kunnen met de snelle veranderingen van de hedendaagse maatschappij (Bauman, 2012). De invloed van het Vernieuwend Welzijn Utrecht tast de kwetsbare burger aan in haar zelfredzaamheid.

Mijn visie luidt daarom als volgt: wil het Vernieuwend Welzijn Utrecht niet alleen een positieve uitwerking hebben op zelfredzame burgers maar ook op kwetsbare burgers in de samenleving, zal onderzoek gegaan moeten worden naar een methode waarmee onderling respect en solidariteit binnen het publieke domein vergroot wordt, waardoor mensen bereid zijn meer voor elkaar te doen. Mijn scriptie heeft laten zien dat dit lastig is voor mensen met weinig sociaal kapitaal. Daarom zou het goed zijn wanneer de overheid een actievere rol zou spelen in het organiseren van het Vernieuwend Welzijn Utrecht en zich niet als doel te stellen het zelfstandig laten draaien van welzijnsorganisaties. De tijd die daarvoor nu gegeven wordt is immers te krap om een mentaliteitsverandering te kunnen verwezenlijken.

De invoering van de participatiesamenleving is een vereiste. Burgers in de Nederlandse samenleving voelen en weten dat de verzorgingsstaat niet vrijblijvend is; iedereen dient zijn steentje bij te dragen. We moeten echter oppassen dat we de kwetsbare burgers niet laten vallen. Kwetsbaar zijn is immers geen keuze, maar een gegeven. Samen moeten wij hiervoor zorgen, maar door bovengenoemde redenen hebben burgers daarnaast ook een actieve rol van de overheid nodig om zelfstandigheid te helpen organiseren, zoals ook de directeur van het SCP een aantal weken geleden verkondigde: “De overheid kan zich niet volledig terugtrekken maar moet het proces begeleiden. Het komt niet vanzelf wel goed.” (Putters in Kamerman, 2014). En januari 2015 is nog maar enkele maanden verwijderd.

Het is niet humaan mensen buiten te sluiten enkel omdat ze geen winst voor de samenleving opleveren. De onderklasse waarin de kwetsbare burgers zich vaak bevinden, bestaat immers *in* de maatschappij en dient ook *bij* de maatschappij betrokken te worden, ondanks dat deze groep misschien (nog) geen bijdrage kan leveren *aan* de maatschappij. Vervolgonderzoek zou ik daarom aanraden concreet te kijken naar wat deze kwetsbare burgers precies nodig hebben om zoveel mogelijk zelfredzaam te kunnen zijn. Om de participatiesamenleving te laten slagen, moeten we achterhalen welke concrete handvatten zij nodig achten om met minimale inzet van de overheid zo zelfstandig mogelijk te kunnen zijn. Pas dan zullen de kloven tussen de overheid en kwetsbare burgers kleiner worden. Participeren gaat niet vanzelf.

Literatuur

Bauman, Z.

2012 *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*. Cambridge: Polity.

Beck, U.

2003 *Toward a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent*. Blackwell Publishing Ltd., Oxford . *Constellations* 10(4) 454-468

Bourdieu, P. Wacquant, L. Farage, S.

1994 *Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field*. *Social Theory* 12 (1) 1-18

Boutelier, H., Klein van der, M.

2014 *Praktijken van sociale verantwoordelijkheid: Over de inzet van burgers in een 'participatiesamenleving'*. Verwey-Jonker Instituut. 1-28

Castells M.

2008 *The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (616) *Public Diplomacy in a Changing World* 78-93

Clarke, B.

2013 *Review of In pursuit of the working class*. University of North Carolina

De Walt, K.M., De Walt, B.R.

2011 *Participant Observation: A Guide For Fieldworkers*. Rowman & Littlefield Publishers, INC

Du Pré, R.

2013 *PvdA neemt afstand van Ruttés participatiesamenleving*. *Volkscrant*, 12 november 2013

Forrest, R., Kearns, A.

2001 *Social Cohesion, Social Capital and the Neighborhood*. *Urban Studies* (38) 12, 2125–2143

Fukuyama, F

2001 *Social Capital, Civil Society and Development*. *Third World Quarterly* (22)1 p7-20

Habermas, J.

2013 *Democracy, Solidarity And the European Crisis*. *In Roadmap to a Social Europe*. Social Europe report 2013. 4-14

- Habermas, J., Lennox S., Lennox F.
1964 The Public Sphere: An Encyclopedia article. *Ner Germand Critique* 3(1974) 49-55
- Heertje, A.
2014 Domheid en arrogantie hebben de Partij van de Arbeid genekt. *Volkskrant*, 26 maart 2014
- Houtman, Achterberg en Kemmers.
2012 De wedergeboorte van de fact-free politics. *Beleid en Maatschappij* (39)2 179-193
- Huisman C.
2014 Mantelzorgboete frustreert de participatiesamenleving. *Volkskrant*, 22 april 2014
- Giddens, A.
1984 *The Construction of Society: Outline of the theory of construction*. United of California Press Berkeley and Los Angeles 1-28.
- Gill, L.
2009 The limits of solidarity: Labor and transnational organizing against Coca-Cola. *American Ethnologist* (36) 4, 67–680
- Gulden, J.
2014 De participatiesamenleving, een gezonde prikkel of verkeerd idee. *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen TSG* 92(1) 1-2
- Kam, de F.,
2014 Een Hachelijk avontuur: Tussenstand decentralisatie. *S&D Jaargang* (71) 1 74-84
- Kammerman, S.
2014 Kim Putters *in*: Te hoge verwachting van de participatiesamenleving. *Sociaal Cultureel Planbureau*. *NRC Handelsblad*, 17 juni 2014
- Kanne, P., Berg van den, J., Albeda, H.
2013 Niet iedereen is toe aan de 'participatiesamenleving' Handreiking voor een gesegmenteerde doe-democratie-strategie. www.tnsnipo.nl (geraadpleegd op: 19-09-2013)
- Karp, Iva
1986 *Review of Agency and social theory: Anthony Giddens*. *American Ethnologist* (13) 1 131 - 137
- Keating
2009 Social citizenship, solidarity and welfare in regionalized and plurinational states. Department of Political and Social Sciences, European University Institute, S. Domenico di Fiesole, Italy. *Citizenship Studies* (13) 5 501–513

- Kisby, B
2010 The Big Society: Power to the People? The Political Quarterly (81)4 484-491
- Lamphere, L.
2004 The Convergence of Applied, Practicing, and Public Anthropology in the 21st century. Human Organization by the society of Applied Anthropology (63)4 431-443
- Larsen, L., Harlan, S., Bolin, B., Hackett, J., Hope, D., Kirby, A., Nelson, A., Rex, T., & Wolf, S.
2004 Bonding and Bridging: Understanding the Relationship between Social Capital and Civic Action. Journal of Planning Education and Research 24 64-77
- Lassiter, L.E.,
2005 Collaborative Ethnography and Public Anthropology. Current Anthropology. University of Chicago Press (46)1 83-106
- Lechner, F.J
2008 The Netherlands: globalization and national identity. Routledge
- Neijendaal, van G.A.,
2014 Drie decentralisaties in het sociale domein. Jaarboek overheidsfinanciën Wim Dreesstichting 85-100
- Ortner, S.
1998 Identities: the hidden life of class. Journal of Anthropological Research. University of New Mexico.
- Pattie, Johnston
2011 How Big is the Big Society? Parliamentary Affairs. Oxford University press. (64)3, 403-424.
- Penninx & Sprinkhuizen
2011 Krachtgerichte sociale zorg: sociaal werk in de participatiesamenleving, een verkenning. Movisie, Utrecht.
- Portes, A.
1998 Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. Departement of Sociology Princeton University 24 1-24
- Putters, K.
2014 Rijk Geschakeerd: Op weg naar de participatiesamenleving. Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag. 1-60
- Regenmortel, T.
2010 Empowerment en participatie van kwetsbare burgers. Ervaringskennis als kracht. Boekbespreking Tijdschrift voor Welzijnswerk 2012 36(322) 42-44

Scheper-Hughes N.

2002 Bodies that Don't Matter: death and dereliction in Chacago. *In* Commodifying bodies 121-135

Schnabel, P.

2012 Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal Cultureel Rapport Den Haag 1-337

Snel, E., Engbersen G.

1999 Openheid en geslotenheid van de Nederlandse verzorgingsstaat. Over oude en nieuwe vormen van sociale ongelijkheid. *In*: De herverdeelde samenleving.

Schuyt, C.J.M.

1991 Op zoek naar het Hart van de Verzorgingsstaat. Stenfert Kroese Uitgevers
2006 Steunberen van de Samenleving. Amsterdam University press.

Sommer, M.

2013 De participatiesamenleving is er al De Volkskrant, 15 oktober 2013

Throop, J.c., Murphy K.M

2002 Bourdieu and phenomenology: A Critical assessment. *Anthropological Theory*.
University of California (2)2 p185-207

Tonkens, E.

2008 De bal bij de burger: Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving. Oratie, Amsterdam University Press

Tsing, A. L.

2005 *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.

Trnka s., Trundle C

2014 Competing Responsibilities: Moving Beyond Neoliberal Responsibilisation.
Anthropological Forum: A Journal of Social Anthropology and Comparative Sociology 24(2)
136-153

Veen, van der

1999 De ontwikkeling en recente herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat *in*: De herverdeelde samenleving. Amsterdam University Press.

Digitale bronnen:

Engbersen, G.B.M.

2003 De armoede van sociaal kapitaal. *Sociologie, Economisch Statistische Berichten Dossier Sociaal Kapitaal D12-13* www.godfriedengbersen.com geraadpleegd op: 10-12-2013

Gemeente Utrecht

2013 *WMO Kadernota 'Meedoen naar Vermogen'* Maatschappelijke Ontwikkeling. Utrecht
www.utrecht.nl Geraadpleegd: 20-12-2013

Gemeente Utrecht

2011 *Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn*. www.utrecht.nl Geraadpleegd: 20-12-2013

Irvin, G.

2008 *Super Rich: The Rise of Inequality in Britain and the United States*. Googlebooks.com:
http://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=Wxg_ge_EDUC&oi=fnd&pg=PP1&dq=welfare+state+united+states&ots=y5RfjG5ESy&sig=J_Y4UOziW9wuX5jOxJhYMjPqa0I#v=onepage&q=welfare%20state%20united%20states&f=false geraadpleegd op: 04-08-2014

Parlement.com

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties . 2009 Bestuurlijke vernieuwing. Brief aan de Tweede Kamer. 30184, nr. 27. Ontleend aan:
<http://www.parlement.com/9353000/1f/j9vvhy5i95k8zxl/vi6188zc14y0> Geraadpleegd op: 10-10-2013
http://www.parlement.com/id/viqseyoh12ze/periode_na_2002_instabiliteit Geraadpleegd op: 14-12-2013
http://www.parlement.com/id/vht7jba3jsy6/historisch_overzicht_cijfers_kabinetten Geraadpleegd op: 14-12-2013

Stichting Adviesgroep Bestuursrecht:

<http://www.st-ab.nl/wetwmo.htm> (geraadpleegd op: 09-10-2013)

Rijksoverheid.nl

Troonrede,
2013, Troonrede Koning Willem Alexander. Rijksoverheid.nl :
<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-ublicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html> geraadpleegd: 05-06-2014

2014 <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gemeenten/decentralisatie-van-overheidstaken-naar-gemeenten> geraadpleegd: 05-06-2014

www.vooruitrecht.nl

www.mekaarutrecht.nl

www.careyn.nl/wijk-co/

www.doenjadienstverlening.nl

www.welzaamutrecht.nl

Bijlagen

1. Reflectie

Onderzoek doen in Nederland, in Utrecht, de stad waarin ik woon had voor mij zijn voor- en nadelen. Ik heb het als zeer prettig ervaren dat ik me in de voorbereidingsperiode niet bezig hoefde te houden met het plannen van een reis, huisvesting en jezelf klaarmaken voor een avontuur in een nieuwe culturele omgeving. Echter in mijn eigen stad blijven zorgde er voor mij voor dat ik minder makkelijk uit mijn comfort zone trad. Ik voelde me voornamelijk aan het begin vaak bijna bezwaard om mensen wat van hun tijd te vragen. De 'naïeve antropoloog' uithangen vond ik hier niet echt toepasselijk omdat ik niet echt 'een vreemde eend in de bijt' was. Natuurlijk heeft dit met mijn eigen onzekerheden te maken. Gelukkig kon ik me hier overheen zetten en merkte ik al snel dat mensen vooral erg open stonden om met mij te spreken, en juist enthousiast waren over mijn onderzoek en graag de uiteindelijke resultaten wilden horen.

Met de gesproken sociaalmakelaars ben ik veel in dialoog geweest waardoor ik niet het gevoel had een onderzoeker- participant relatie met mijn informanten op te bouwen, maar een gelijkwaardige, waar we samen opzoek gingen naar de invloeden van de participatiesamenleving op kwetsbare burgers. Ik vond dit een prettige manier van onderzoek doen. Veel sociaalmakelaars waren gewend mee te werken aan projecten voor studenten. Ze kwamen daardoor op hun gemak op me over, waardoor gesprekken laagdrempelig en ongeforceerd waren. Bij de gesproken buurtbewoners had ik het idee voor hen iets te kunnen doen door hun verhalen op te schrijven, zodat ze gehoord werden. Dit gaf me het gevoel niet enkel dit voor mijn eigen belang te doen, maar ook voor anderen een bijdrage te kunnen leveren.

Tijdens de uitvoering en verwerking van dit onderzoek heb ik geleerd met een open houding mensen te benaderen en eigen onzekerheden aan de kant te schuiven. Hierdoor heb ik gemerkt dat mensen met een zelfde open houding op je reageren en samen naar probleemstukken gekeken kan worden.

Mijn insteek was om bij sociaalmakelaars te beginnen contacten te leggen en via hen aansluiting te vinden met kwetsbare en minder kwetsbare burgers. Wanneer ik kwetsbaarheid aan den lijve had willen voelen en ervaren had ik mij meer moeten richten op gezinnen die in een kwetsbare positie verkeren. Ik heb dit niet gedaan omdat ik me dan eerder een 'aapjes kijker' zou voelen dan samen met mijn informanten onderzoek te doen. Dit gevoel ontstond doordat ik me niet in een nieuwe omgeving bevond en daardoor bijvoorbeeld geen gastgezin 'nodig' had, waardoor je meteen

middenin je onderzoekspopulatie kan zitten. Hoe ik mijn onderzoek nu heb aangepakt voelde voor mij prettiger aan. Echter zijn mijn empirische beschrijvingen hierdoor van minder grote omvang.

2. Samenvatting

In deze scriptie wordt besproken hoe de participatiesamenleving een logisch vervolg is gebleken van de ontwikkelingen van de Nederlandse verzorgingsstaat zoals zij zich na de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld. Het doel van de verzorgingsstaat verandert echter in de loop der jaren van een middel om zelfredzaamheid te vergroten en ongelijkheid te verkleinen, naar een instrument dat enkel minimale hulpmiddelen biedt en uitgaat van de zelfredzaamheid van haar burgers. Toenemende nadruk op individuele keuze en vrijheid, vertrouwen in de marktwerking die het sociale leven leidt, en deregulatie en privatisering (Trnka & Trundle, 2014) zijn bekende aspecten die de overheid tegenwoordig aanprijst. Een concreet voorbeeld van de participatiesamenleving, is het Vernieuwend Welzijn Utrecht.⁶⁰

Er wordt in deze scriptie besproken dat de top-down doorgevoerde veranderingen die de participatiesamenleving met zich meebrengt, aan burgers vraagt verantwoordelijkheid te nemen voor het collectieve welzijn. Maatschappelijke veranderingen zijn nodig om een mentaliteitsverandering van burgers in het publieke domein te bewerkstelligen (Tonkens, 2008), zodat burgers voor zichzelf en anderen zullen zorgen. Bij veel kwetsbare burgers (die laag op de sociaal- economische ladder staan) ontbreekt een gevoel aan maatschappelijke verantwoordelijkheid en is sprake van weinig handelingsvrijheid doordat eerst in basisbehoeften voorzien dient te worden. Hierdoor hebben zij minder middelen om voor het collectieve welzijn te zorgen. Tegenwoordig wordt hulp niet meer aangeboden, want in onze neoliberale samenleving heb je “het recht om te vereenzamen”(Gemeenteraadslid PvdA), en wordt enkel op vraag ingespeeld.

De structurele veranderingen van de participatiesamenleving brengen een spanningsveld tot stand tussen zelfredzaam zijn als individu en zorg dragen voor het welzijn van anderen. Deze ontwikkelingen zorgen voor het ontstaan van een kloof, een (*gap*) (Tsing, 2005) tussen wat de overheid verwacht van haar burgers en wat burgers willen en kunnen doen. Het terugtrekken van de overheid dient georganiseerd te worden zodat veiligheid en stabiliteit voor (kwetsbare) burgers gewaarborgd blijft. Actief burgerschap ontstaat niet vanzelf. Het Vernieuwend Welzijn Utrecht zou als middenweg kunnen dienen, wanneer meer rekening gehouden wordt met diversiteit in zelfredzaamheid van burgers. Zij die niet volwaardig mee kunnen draaien, en niet mobiel en *connected* zijn, worden uitgesloten van de maatschappij. De ‘*collateral damage*’ – de onbedoelde effecten van dit beleid – komen ten laste te liggen van de machtelozen, zij die niet mee kunnen met de snelle veranderingen van de hedendaagse maatschappij (Bauman, 2012). De invloed van het Vernieuwend Welzijn Utrecht tast de kwetsbare burger aan in haar zelfredzaamheid.

⁶⁰ Uitvoeringsnota Vernieuwend Welzijn Utrecht is te lezen op de website van gemeente Utrecht. www.utrecht.nl

2. Overzicht informanten

Welzijnsorganisatie	Locatie	Gesproken met	Buurtbewoner/sociaalmakelaar
Vooruit	Hart van Hoograven	Joska	Sociaalmakelaar
Vooruit	Hart van Hoograven	Loes	Sociaalmakelaar
Vooruit	Hart van Hoograven	Wil	Buurtbewoner + vrijwilliger bij Hart van Hoograven
Vooruit	Hart van Hoograven	Sjouke	Buurtbewoner + vrijwilliger bij Hart van Hoograven
Vooruit	Hart van Hoograven	Nellie	Buurtbewoner + vrijwilliger bij Hart van Hoograven
Vooruit	Hart van Hoograven	Riet	Buurtbewoner + vrijwilliger bij Hart van Hoograven
Vooruit	Hart van Hoograven	Ilona	Buurtbewoner Hoogragven
Vooruit	Hart van Hoograven	Nadia	Buurtbewoner Hoograven
Vooruit	Hart van Hoograven	Jannie	Buurtbewoner + vrijwilliger bij Hart van Hoograven
Vooruit	Hart van Hoograven	Truus	Buurtbewoner + vrijwilliger bij Hart van Hoograven
Vooruit	Buurtcentrum Sterrenzicht	Ronald	Sociaalmakelaar
Vooruit	Buurtcentrum Sterrenzicht	Hans	Sociaalmakelaar
Vooruit	Hart van Hoograven	Frans	Interim sociaal beheerder
Doenja Dienstverlening	Speeltuin Anansi	Peter	Sociaalmakelaar
Doenja Dienstverlening	Buurthuis Kanaleneiland Zuid	Anne	Sociaalmakelaar
Doenja Dienstverlening	Huis voor de Buurt Hart van Noord	Emir	Sociaalmakelaar
Doenja Dienstverlening	Het Zand Leidsche Rijn	Soraya	Sociaalmakelaar
Doenja Dienstverlening	Speeltuin de Boogh	Nienke	Sociaalmakelaar
Doenja Dienstverlening	Speeltuin de Zandloper	Pascalie	Vrijwilligster + buurtbewoner
Doenja Dienstverlening	Speeltuin de Zandloper	Dilara	Vrijwilligster + buurtbewoner
Doenja Dienstverlening	Speeltuin Anansi	Bea	Moeder speeltuin
Doenja	Speeltuin	Nora	Moeder speeltuin

Dienstverlening	Anansi		
Doenja Dienstverlening	Speeltuin Anansi	Isra	Moeder speeltuin
Doenja Dienstverlening	Speeltuin Anansi	Fadia	Moeder speeltuin
Doenja Dienstverlening	Speeltuin Anansi	Hadya	Moeder speeltuin
-	De Jutter	Meneer Tol	Buurtbewoner Rivierenwijk, is wekelijks te vinden bij de Jutter
-	Thuisituatie	Meneer Jansen	Buurtbewoner Sterrenwijk. Gesproken over sociale cohesie wijk.
-	Gemeentehuis		Gemeenteraadslid D66
-	Thuisituatie		Gemeenteraadslid PvdA
-	Wijkbureau Utrecht Zuidwest	Adriaan	Wijkraadslid Utrecht Zuidwest